

HÜRRİYET ve EŞİTLİK KAVRAMLARI EKSENİNDE DEMOKRASİ ve İSLAM KONUSUNDA BAZI MÜLAHAZALAR

*Some Considerations on Democracy and Islam
in the Context of Liberty and Equality Concepts*

H.İbrahim ACAR*

Özet

Hürriyet, insanın bağımlılık duygusu içinde olmadan, baskı altında kalmadan, hareket ve düşüncede serbest hareket edebilme imkânına sahip olması olarak tanımlanabilir. Her devirde aynı olmayan insan hak ve hürriyetleri zamanlara mekanlara ve sosyal yapılara bağlı olarak devamlı değişme ve bir manada gelişme göstermiştir. Çağımızda ideal ve özgürlükçü yönetim şekli olarak takdim edilen demokrasi, özü itibarıyla hoşgörüyü ve özgürlükleri ifade etmektedir. Ancak demokrasinin dünyada zamanımıza kadar gerçek manada tatbik edildiğini ve vaat ettiği sonuçları ihdas ettiğini söylemek mümkün değildir. Zira son bir asırdır yapılan demokrasi mücadelesi, bir zümrenin mücadelesi olmuş ve iktidara gelenler hürriyet ve eşitliği kendi taraftarlarının hürriyet ve eşitliği şeklinde kabul etmişlerdir. İnsanlığı kurtuluşu için gönderildiği bildirilen Hz. Muhammed, teoride demokrasinin temel ilkeleri olarak kabul edilen hususları hiçbir sistemi taklit etmeden hayatın her safhasında tatbik etmiş, ashabına da açıklamalarda bulunarak bu esasların tarih boyunca müslümanlar arasında yerleşmesini gaye edinmiştir. Makalede İslâm ve demokrasi konusunda bazı değerlendirme ve tahlillerde bulunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Hürriyet, Eşitlik, Demokrasi, İslam, İnsan Hakları

Giriş

İnsan hakları ile aynı anlamda kullanılan hürriyetler¹ ve bunların teminat altına alınması, İç

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Hürriyet ve insan hakları terimlerinin birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılıp ayrılmadıkları hususu tartışma konusu olmuştur. Hürriyet, bir şeyi yapma ya da yapmama serbestliği olup devlet tarafından belirlenmiş bir zorlamaya maruz kalmamayı ifade eder. Buna göre insanlar, bir başka kişinin yada bir gurubun kısaca başkalarının arzularına uymak zorunda olduğu müddetçe hür değildirler. (Ateş, Toktamış, *Demokrasi*, İstanbul, 1991, s. 116) İnsan Hakları ise, hür ve demokratik toplumlarda kişilere tanınan hak ve hürriyetler, ferdi haklar, ferdi hürriyetler, insan hakları, temel haklar, kamu hürriyetleri gibi çeşitli terimlerle adlandırılmaktadır. Nitekim "Temel haklar" bazan "İnsan Hakları" kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır. İnsan

Abstract

Liberty may be defined as the right of an individual to act, think, and move freely without being dependant upon another power that would limit one's inalienable rights. Human rights, as we have them today, have not been the same in every culture and in every age throughout history. It can be said that human race has shown a remarkable success in developing these rights in accordance with the development of human intellect. Today, democracy is presented as the most ideal means of achieving freedom and tolerance. However, it is difficult to argue that democracy has been appreciated in every sense of the word in the world thus far. Neither is it possible to say that we have had the positive consequences for being governed by democracy as the term indicates yet, for the struggle for democracy occurred in the last century is nothing but the struggle for power by certain groups. What these certain groups understood by the notions of equality and freedom have been the freedom and equality of those who support them. In this article, we will attempt to analyze the issue from an Islamic perspective by considering the life of the Prophet Muhammad in terms of how he was able to practice the basic fundamentals of a real democracy without being under the influence of any alien element.

Key words

Liberty, Equality, Democracy, Islam, Human Rights.

amme hukukunun temeli olan Anayasa Hukukunun tetkik sahasına giren ve temel kavramları arasında yer alan önemli mevzulardan birisidir.² Zira eski adı ile Esas Teşkilat Hukuku, yeni adı ile Anayasa Hukukunun, "devletin anayapısı ve bu yapının muhtelif parçaları arasındaki münasebetleri ve bütünüdürün fonksiyonlarını ve devlet karşısında fertlerin ana hak ve hürriyetlerini tayin ve tanzim eden

hakları bu alandaki terimlerin en genişidir. Bu terim, insanlığın belli bir gelişme çağında nazari olarak bütün insanlara tanınması gereken ideal bir haklar listesini ifade eder. (Kapani, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, 1981, s. 13-14; Farklı görüşler için bkz. Kabaoğlu, İbrahim Özden, *Kollektif Özgürlükler*, Diyarbakır, 1989, s. 18-21; Mumcu, Ahmet, *İnsan Hakları (Kamu Özgürlükleri)*, Ankara, 1992, s. 9-18.)

² Özçelik, Selçuk, *Anayasa Hukuku*, Konya, 1994, s. 15.

kaide ve müesseselerle bunları tetkik eden hukuk ilmidir"³ şeklindeki tarifi de, bunu açık bir şekilde ifade etmektedir.

Klasikleşmiş bir ayırımla kamu hürriyetleri ve ferdi hürriyetler olmak üzere ikiye ayrılan, mevzumuzun ana temalarından birini oluşturan, doğum ile kazanılan⁴ ve doğal hukuk öğretisinin temel fikri ve çok yönlü bir kavram olan hürriyet, insanın insan olduğu için sahip olduğu serbest hareket etme gücü olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla hürriyet, bağımlılık duygusu içinde olmadan, baskı altında kalmadan, hareketlerimizde ve düşüncelerimizde serbest hareket edebilme imkanına sahip olmaktır.⁵ Hürriyet, bir bakıma hareketlerde, düşüncelerde baskı altında kalmamaktır. Hürriyet, yabancı iradelerin sınırlamadığı bir davranış serbestisidir.⁶

Hürriyet, dış baskılardan ve zorlamalardan korunma manasına gelen ve soyut bir kavram olan öz-gürlükle aynı anlamda kullanılmaktadır.⁷ Özgürlük bir şeyi yapmak zorunda olmamak kadar aynı za-manda bir şeyi yapmakta hür olmak anlamına da gelir.

1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesinin 4. maddesinde yer alan ve sonradan 1924 Anayasamız gibi bir çok Anayasalarda yer alan klasik formüle göre hürriyet, başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilmektir. Böylece her insanın

tabii haklarını kullanması, toplumun diğer üyelerinin de aynı haklardan yararlanmasını sağlayan kurullarla sınırlanmıştır.

Montesquieu'ya göre, hürriyet kelimesi kadar yanlış anlaşılabilir bir tabir yoktur. Bazıları, iktidar mevkiine getirdikleri şahsı oradan indirebilmek imkanına hürriyet demişlerdir. Diğer bazıları, itaat edecekleri insanı bizzat seçme hakkına bu adı vermişlerdir. Bir kısım insanlar da silahlanma ve zor kullanma hakkına sahip olmayı, hürriyetin gereği olarak kabul etmişlerdir. Her millet, kendi örf ve adetlerine uyan hareket tarzını hürriyete uygun addetmiştir. Şu halde hürriyet nedir? Montesquieu hürriyeti, herkesin istediğini yapabilmesi değil, yasalarını izin verdiği şeyleri yapabilme ve yasakladığı şeyleri de yapmama şeklinde anlamaktadır. Bu durumda kişinin, yasanın izin vermediği şeyleri yapmaya zorlanmaması ve izin verdiği şeyleri yapmaktan alıkonmaması gerekir.⁸

Burada insanın aklına şu soru gelir: "Şayet kanunlar hiç bir şeye müsaade etmez veya çok az şeye müsaade ederse? Montesquieu, şüphesiz kanun ve hukuk üstünlüğü olmadıkça bir hürriyet düzeninin kurulamayacağını ifade etmek istemiştir. Kanunun olmadığı yerde hürriyet de olmaz. Fakat, kanuna ve hukuka bağlılığın başlı başına hürriyet sağlamak için yeterli olmadığı ve hürriyet kısıcı kanunlardan meydana gelen bir hukuk düzeninin bulunabileceği de bir gerçektir."⁹

Kavram olarak açıklanan hürriyetin evrensel olup olmadığı konumuz açısından önemlidir. Evrensel manada hürriyet, hiç bir kayıt ve şarta bağlı olmadan her istediğini yapabilme serbestliğidir. Bu tarzdaki hürriyetin ideal olduğu söylenemez. Çünkü ilkel insanlar ve havada uçan kuşlar bu manada hürdürler. Nitekim Cengiz ve Hülagü orduları, at üstünde stepler aşarak girdikleri beldelerde yaptıkları yağmalar ve insanlık dışı davranışlarında bu anlamdaki hürriyetlerini hissediyorlardı.¹⁰

Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, hürriyet anlayışı şahıslara göre farklılık arzeder. Bir kişi veya zümre için hürriyetsizlik olan bir durum, başkaları için öyle olmayabilir. Bir insan için bir halin hürriyet ifade etmesi, ancak o kişinin ona ihtiyaç duyması ile mümkün olur. Mesela, entellektüeller için çok önemli olan fikir hürriyetinin, okur-yazar olmayanlar için bir anlamı yoktur. Herhangi bir dine inmayan

³ Kubalı, Hüseyin Nail, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, İstanbul, 1957, s. 24.

⁴ İnsanın, sırf insan olmak sıfatıyla, doğuştan bazı hak ve hürriyetlere sahip olduğu ve devlet tarafından bunlara hiç bir zaman dokunulamayacağı yolundaki temel fikrin bir sistem halinde ortaya çıkışı, diğer bir ifade ile insan hakları doktrininin doğuşu XVII. yüzyıl da mümkün olabilmektedir. Bu nedenle XVII. yüzyıla gelinceye kadar "açık-seçik, derli-toplu ve sistemli insan hakları doktrini" diye bir şeyden söz etmek mümkün değildir. Haziran 1776'da Virginia devletinde temsilciler meclisi tarafından kabul edilen haklar bildirgesinin ilk maddesi şöyle düzenlenmişti: "Bütün insanlar doğuştan eşit derecede hür ve bağımsızdırlar ve belirli vazgeçilmez haklara sahiptirler. Bir toplum haline geldikleri (siyasal toplum kurdukları) zaman hiç bir sözleşme ile gelecek nesillerini bu haklardan, yani yaşama ve hür olma, mülk kazanma ve ona sahip olma, mutluluğu arama ve elde etme haklarından mahrum kılmaya zorlayamaz veya onları bu haklardan mahrum bırakamazlar" (Kapani, *a.g.e.*, s. 30; Mumcu, *a.g.e.*, s. 14; Cranston, Maurice, "İnsan Hakları Nelerdir", trc, Atilla Yayla, *Sosyal Siyasal Teori*, Derleyen, Atilla Yayla, Ankara, 1993, s. 251; bkz. Karaman, Hayreddin, *İslâm'da İnsan Hakları*, İstanbul, 1996, s. 93.)

⁵ Erem, Faruk, *Hürriyet ve Suç*, Ankara, 1952, s. 3; Tunaya, Tank Zafer, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, İstanbul, 1980, s.187-188.

⁶ Savcı, Bahri, *Hürriyetler Üzerine Düşünceler*, Ankara, 1968, s. 12.

⁷ Farklı görüşler için bkz. Kabaoğlu, *a.g.e.*, s. 13-18.

⁸ Kapani, *a.g.e.*, s.5; Göze, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul, 1993, s. 183; Turhan, Mehmet, *Hükümet Sistemleri*, Ankara, 1993, s. 5.

⁹ Kapani, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁰ Topçu, Nurettin, *Devlet ve Demokrasi*, İstanbul, 1969, s. 33-34.

insan için de, din hürriyetinin bir anlamı bulunmamaktadır.¹¹

Hürriyetler, tarihin her döneminde ve her toplumda aynı olmamıştır. Zamanlara, mekanlara ve sosyal yapılara bağlı olarak devamlı gelişme göstermiştir. Bu nedenle hürriyetler günümüzde, çağımız bildirilerinde, geçen yüzyıllardan farklı bir biçimde ele alınmaktadır. Tarihi seyri içerisinde görülmektedir ki, hürriyetle kastedilen anlamlar için aynı isimler kullanılsa bile bunların içerikleri farklıdır. Mesela, devletin baskısı altında yaşayan Roma ve Yunan site devleti vatandaşları günümüz hürriyet düşüncesinden habersizdiler. Bu çağlardaki özgürlük anlayışı, düşünürlerin yaşadıkları dönemle doğru orantılı olmuştur. Orta çağda da hürriyet, derebeylerin kendi toprakları üzerindeki hürriyetleri olarak anlaşıldığından gerçek anlamını kazanamamıştır.¹²

Günümüz hürriyet düşüncesi ile kastedilen, modern anlamda hürriyetlerdir. Modern hürriyet terimi içerisinde de bedeni, fikri ve manevi hürriyetler yer almaktadır. Bedeni hürriyet, oturup kalkma, çalışma ve seyahat etme gibi hareket ve faaliyet serbestliğinin bir ifadesidir. Fikir hürriyeti, serbestçe düşünme ve düşündüğünü söz ve yazıyla başkalarına aktarabilme serbestliğidir. Manevi hürriyet yahut vicdan hürriyeti ise, herkesin dilediği dinin veya felsefi, siyasi, iktisadi bir doktrin akide ve esaslarını serbestçe benimseme ve bunları hiç bir korku ve endişeye mahal olmadan açıklayabilme hakkının bir ifadesidir.¹³

Hülasa, hükümet şekli demokrasi de olsa, eski medeniyetlerde günümüz hürriyet düşüncesi yer bulmamıştır. Bu hürriyet anlayışı yeni bir fikir olup, insanlığın asırlar boyunca sabırla eriştiği bir prensip ve bir medeniyet merhalesidir. Bu fikrin, fikir halinde kalmayarak etki sahasına girmesi ve bir siyasi rejim umdesi haline alması ise ancak bir buçuk asırlık bir hadisedir.¹⁴ Buna göre siyasal rejimler, insanların diledikleri gibi hareket edip edemeyecekleri alan bakımından, diğer bir ifadeyle insan hürriyetleri açısından otoriter ve demokratik olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmektedir.

Biz bu çalışmamızda dünyada yaygın olan inanışa göre bugüne kadar insanoğlunun ulaşabildiği ve büyük bir çoğunluk tarafından benimsenmiş en iyi rejim olarak kabul edilen,¹⁵ eski çağlardan beri teo-

rik olarak bilinen,¹⁶ daima kendisinden söz edilmesine rağmen, gerçekleşme imkanından asırlarca mahrum kalan demokrasinin hürriyet ve bunun ayrılmaz bir parçası olan eşitlik hususundaki anlayışını, akabinde de İslâm'ın bu konulara bakış açısını değerlendiren bir mukayese yapmaya çalışacağız.

I-DEMOKRASİ AÇISINDAN HÜRRİYET VE EŞİTLİK

Latince bir deyim olup halk anlamına gelen "Demos" ve egemenlik anlamına gelen "Kratos" kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur.¹⁷

Lügat bakımından halkın kendi kendini yönetmesi, halk iktidarı anlamına gelen¹⁸ demokrasi, hukuk ve siyaset bilimlerinde, siyasi iktidarın halka dayandığı, egemenlik yetkisinin halka ait olduğu, halkın kendi kendisini yönettiği siyasi rejimleri ve yönetim biçimlerini ifade etmektedir.¹⁹ Farklı yaklaşımlara göre değişik anlamlara gelebilen, her çıktığı ağızda başka bir görüşün uygulandığı her ülkede daha farklı bir politik sistemin sembolü olan²⁰ demokrasi diğer sosyal bilimlerde ise, hoşgörü ve ideal özgürlükler ortamını ifade eder.

Bir başka tarife göre demokrasi, "azınlıkta olanların haklarına saygı gösterildiği ve onlar için çoğunluğa dönüşebilme yollarının daima açık tutulduğu, özgürlükçü bir çoğunluk yönetim biçimidir."²¹ Bu anlayışa göre demokrasi, azınlıkta olanların güvence altında olduğu, özgürlüklere saygılı bir yönetim şeklidir. Bu itibarla demokrasi denilince akla ilk gelen hürriyet ve eşitliktir. Dolayısıyla gerçekte demokrasi,

¹⁶ Demokrasinin geçmişi çok eskidir. En az üç bin yıllık bir tarihi vardır. (Nalbandoğlu, Fazıl, *Demokrasi ve Rejimler Politikası*, Ankara, 1950, s. 9.)

¹⁷ Gözübüyük, A.Şeref, *Anayasa Hukuku*, Ankara, tsz., s. 19

¹⁸ Nurettin Topçu'ya göre halkın hakimiyeti bir paroladır. Gerçekte hakimiyet, halkın bütünlüğünde değil, halk içinde türeme fırsatı bulan bir sürü zümrelerin elindedir. Demokrasi de kuvvetlerin rejimidir. (Topçu, a.g.e., s.17.)

¹⁹ Karatepe, Şükrü- Demir, Fevzi, *Anayasa Hukukuna Giriş*, İstanbul, 1989, s. 50; Durgun ve sabit bir manayı haiz olmayan, yüzyılların geçmesi ile gelişen demokrasinin modern tarifleri içerisinde en kusu 1795 yılında ileri sürülen "Halk için halk hükümeti" şeklinde Thomas Cooper'e aittir. Daha sonra Daniel Webster, John Marshall, Teodor Parker birbirlerine benzer aynı manada tarifler yapmışlar, 1850'de Lincoln tarafından yapılan tarif "Halkın halk lehine, halk tarafından idaresi" şeklindeki klasik ve nihai şeklini almıştır (Davies, Powell, *İnsanlığın Engin Geleceği (Bir Demokrasi Tarihi)* Çev. Hamide Topçuoğlu, Ankara, 1957, s. 7.

²⁰ Aksu, Zahit, "Batı Demokrasilerinde Hürriyet", *50. Yıl Armağanı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1973, II, 433.

²¹ Kışlalı, Ahmet Taner, *Siyasal Sistemler (Siyasal Çatışma ve Uzlaşma)*, Ankara, 1993, s. 201.

¹¹ Öner, Necati, *İnsan Hürriyeti*, Ankara, 1995, s. 74.

¹² Geniş bilgi için bkz. Akın, İlhan F., *Temel Hak ve Özgürlükler*, İstanbul, 1968, s. 21-46.

¹³ Başgil, Ali Fuat, *Demokrasi Yolunda*, İstanbul, 1961, s. 58.

¹⁴ Başgil, *Demokrasi Yolunda*, s. 53-54.

¹⁵ İngiliz siyaset adamı Churchill, "demokrasi en iyi yönetim şekli değildir, ama kötü tarafları en az olan bir yönetim şeklidir" demiştir.

hürriyet ve eşitlik esasına dayalı²² halkın isteklerine uygun tarzda işleyen bir yönetim şeklidir. Buna göre, bir hükümet, vatandaşların hürriyet ve eşitlik gibi haklarına riayet ettiği nisbette demokratiktir.

Özgürlük, kendi kendini yönetme olduğuna göre, demokrasi, soyut olarak toplum ve kişi yönünden özgürlük anlamına da gelir. Bu nedenle, demokrasi ve özgürlük, birbirini kapsayan ve tamamlayan iki kavram olduğundan,²³ demokrasi teorisyenleri için hürriyet, demokratik devlet yönetimine can veren, onu emsalsiz karektere sahip kılan ve demokrasiyi diğer sistemlerden ayıran seçkin bir değerdir. Bu itibarla demokrasinin özelliği, kısaca şöyle ifade edilebilir. Demokrasi; vatandaşları için mümkün olduğunca fazla hürriyet ve eşitlik içeren bir yönetim şeklidir.²⁴

Vedel gibi bazı hukukçular, demokrasiyi hürriyetle bir tutmaktadırlar.²⁵ Zira demokrasiyi zorunlu kılan, hürriyet ihtiyacıdır. Bundan dolayı demokrasi rejiminde fert, devlete karşı hak sahibi olarak kabul edilmiştir. Yönetilenler veya azınlıkta bulunanlar yönetenlere ve çoğunluğu meydana getirenlere karşı, bir çok haklar ileri sürerler. Buna imkan verecek hoşgörüyü ise, ancak demokrasi sağlayabilir.²⁶ Demokrasiye aykırı ideolojilerin, eşit koşullarda serbestçe teşkilatlanıp teşkilatlanamayacağı, yani demokrasinin kendisine karşı olan düşüncelerin gelişmesine ve kendisini ortadan kaldırmasına izin verip vermeyeceği ise tartışmalıdır.²⁷

Avrupa konseyi statüsünün başlangıç kısmında da, gerçek demokrasinin kişi hürriyeti, siyasi hürriyet ve hukuk üstünlüğü prensiplerine dayanmakta olduğu belirtilmiştir.²⁸

Demokratik toplumlarda, kimsenin diğerine göre daha üstün bir hak ve özgürlüğü yoktur. Farklı din, ırk, siyasi düşünce ve kanaatte olan insanlar, yürürlükteki kanunların eşit koruyuculuğu altında hür olarak yaşarlar. Demokrasinin bir siyasi rejim olarak iş-

levlik kazanması, onun bu ikinci yönünün toplum tarafından benimsenip uygulanmasına bağlıdır. Çünkü siyasi hayat, toplumsal hayatın bir uzantısıdır.²⁹

Azınlık veya çoğunluk olsun, başkalarının fikir ve kanaatleri, inançları olabileceğini düşünmemek demokrasinin mahiyetine aykırıdır. Ayrıca demokratik toplumlarda en önemli husus, serbestçe tartışma yoluyla elde edilen fikir teatisidir. Aynı gaye için çalışan kimseler, tecrübelerini, fikir ayrıntılarını ve hatta hoşnutsuzluklarını ortaya koymak için bir araya geldiklerinde gerçekten bir ortak düşünce süreci meydana gelir. Şahısların dar ve tek yönlü fikirleri düzeltilince, toplum için fertlerin tek tek düşüncülerinden daha yararlı fikirler ortaya çıkar.³⁰

Özgürlüklerin içinde, demokrasinin işlerliğini devam ettirmesi açısından, haber alma, düşünce ve örgütlenme özgürlükleri önde gelir. Özgür bir haber alma ortamı yoksa, insan özgür bir biçimde düşünemez. Düşünce özgürlüğü, öncelikle yönetenlerden farklı düşünme özgürlüğüdür. Yoksa yönetenler gibi düşünme özgürlüğü, Hitler ve Stalin yönetimlerinde bile vardı. Bununla birlikte tek başına özgür düşünmek, anlatım ve örgütlenme özgürlüğü ile birlikte olmadığı zaman, fazla bir önem taşımaz.³¹ Demokrasi rejiminde, fert her şeyden evvel kendi kuvvet ve kabiliyetlerini geliştirme, cemiyetin telakkisine göre yanlış bile olsa fikrini serbestçe söyleyebilme imkanına sahiptir.

Düşünce özgürlüğü, yani kişilerin kendi inanç ve düşüncelerini açıkça ortaya koymaları, demokrasinin kaçınılmaz temel ilkelerinden biridir. Bu ilkenin kapsamına din, sanat, siyaset, ahlak, edebiyat konuları girer ve bunlar, kişinin yaşamını sürdürmesinde zorunlu olarak rol oynayan unsurları oluşturmaktadır.³²

Zikredilen koşulların dışında, değişik ülkelerdeki demokrasilerde siyasi hürriyet, serbest seçim, düşünceyi açıklama hürriyeti, bağımsız siyasi partiler, yazılı bir anayasa, hukukun üstünlüğü gibi prensipler yer almaktadır.³³

Bundan da anlaşılıyor ki demokrasinin gerçekleşebilmesi için farklı düşünceler mutlaka söylenmeli ve siyasi teşkilatını kurabilmelidir. Demokrasinin özünde, ideoloji çokluğu ve düşüncelerin özgürlük içinde tartışılması vardır. Buna göre, herkes düşüncesini hiç bir kişi veya kurumdan çekinmeden

²² Hürriyet ve eşitlik gibi iki temel ilkedden birine tanınan öncelik demokrasi anlayışına ve kişilere göre değişiklik arzeder. Mesela liberal görüş hürriyete öncelik verirken marksist düşünce eşitliğe öncelik tanır (Kapani, *a.g.e.*, s. 10.)

²³ Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 17.

²⁴ Lipson, Leslie "Demokrasinin Felsefesi", trc, Mustafa Erdoğan, *Sosyal Siyasal Teori*, Derleyen, Atilla Yayla, Ankara, 1993, s. 17.

²⁵ İlk bakışta demokrasi ve hürriyet rejimi aynı bir şey gibi görünür. Fakat dikkat edilirse bunlar birbirine sıkıca bağlı olmakla beraber aynı şeyler değildir. Suyun kabına nisbeti ne ise, hürriyetin de demokrasiye nisbeti aşağı yukarı odur.

²⁶ Esen, Bülent Nuri, "Demokrasi Üzerine", *Hüseyin Cahit Oğuzoğlu'na Armağan*, Ankara, 1972, s. 601.

²⁷ Karatepe-Demir, *a.g.e.*, s. 51.

²⁸ Esen, *a.g.e.*, s. 602.

²⁹ Karatepe-Demir, *a.g.e.*, s. 52.

³⁰ Lindsay, Alexander Dunlop, *Demokrasinin Esasları*, Çev. Kemal Dirioz, Ankara, 1973, s. 34-35; Atademir, Hamdi Rağıp, *Demokrasi Üzerine*, Konya, 1959, s. 20.

³¹ Kışlalı, *a.g.e.*, s. 206.

³² Çam, Esat, *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul, 1977, s. 122.

³³ Esen, *a.g.e.*, s. 602-603.

söyleyebilecek ve bu düşünceyi benimseyenler yeterli güce sahip olduklarında parti, sendika ve benzeri siyasi örgütlerini kurabileceklerdir. Bu şekilde teşkilatlanan görüş ve ideolojiler her türlü imkanlardan eşit şekilde yararlanabileceklerdir.

Ayrıca bir özgürlük rejimi olan demokraside, temel hak ve özgürlükler güvence altında olmalıdır. Hiç bir zaman tam olarak gerçekleşme imkanı bulunmasa dahi, demokrasinin amacı, insanları eksiksiz bir özgürlükler ortamına ulaştırmaktır. Bu konuda günümüzde istenilen neticeye ulaşamamız ise de, verilen mücadeleler, şüphesiz insanlığı daha iyi yerlere götürme amacına yöneliktir.³⁴

Siyasal demokrasi, yönetenlerin özgür, dürüst seçimlerle iş başına gelmeleri temeline dayanır. Bu, demokrasinin gerekli ve yeterli şarttır fakat gerçekleşmesi için gerekli bütün zorluklar titizlikle yerine getirilmelidir.³⁵

Öncelikle, yönetilenlerin yapacağı seçimin gerçek bir seçme olabilmesi, kamu özgürlüklerinin (basın, dernek kurma, konuşma, toplantı yapma, din vb. özgürlükleri) varolmasını gerektirir. Çünkü özgürlük olmaksızın sadece seçim, demokrasiyi değil olsa olsa çoğunluk diktasını oluşturur. Daha sonra muhalefet partilerine ve muhalif kişilere karşı saygıyı gerektirir. Bu da, iktidardaki yöneticileri bütünüyle onaylamayanlara karşı siyasi polis ve her çeşit baskı aracının kullanılmaması ile gerçekleşir. Bu tarzdaki davranış da, yöneticilerin kendilerine hiç bir özel kolaylık sağlamamalarını ve mümkün olduğu kadar rakipleri ile eşit şartlarda seçime girmelerini gerektirir.³⁶

İdeal yönetim, vatandaşların hürriyetini sağlayan yönetimdir. Hürriyetin mevcudiyeti ise insanların, iktidarda bulunanlardan korkmadan dilediği gibi düşünmesi, konuşması, yazması ve şerefi ile yaşayabilmesini gerektirir.

Her alanda eşitliği ve tam bir demokrasiyi savunan J.J. Rousseau'ya göre, özgürlüklerin güvence altında olabilmesi, demokratik doktrinin en köklü temellerinden birisi olan, insanlar arasında eşitliğin sağlanabilmesine bağlıdır.

Demokrasiye inananlar, bütün insanların birbirinin aynı olduğunu değil, ancak bazı temel konularda eşit olduklarını savunurlar. Nitekim, Amerikan Bağımsızlık Bildirisi, yaşama, özgürlük ve mutluluğu aramak gibi kendilerinden ayrılmaz bazı haklara sahip olmaları bakımından bütün insanların eşit

oldukları inancını dile getirir. Buna göre demokraside eşitlik kavramının amacı, bütün insanları aynı düzeye indirip birleştirmek değil, başkalarının da aynı yoldaki hakkına zarar vermeksizin, herkese kendi kişiliğini elinden geldiğince geliştirme ve yükseltme fırsatını vermektir.³⁷

1789 İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesinin 1. Maddesi: "İnsanlar hukuken hür ve eşit doğarlar ve hür ve eşit kalmakta devam ederler. Sosyal farklılıklar ancak müşterek faydaya dayandırılabilir." demek suretiyle eşitliğin de hürriyet gibi insan şahsiyetinin vazgeçilmez bir unsuru olduğunu, hürriyetten ayrı düşünülemediğini, insanların hürriyet gibi eşitliğe de hukuken sahip olduğunu açıklamaktadır. Bu beyannameye göre hürriyet birinci planda, eşitlik ise ikinci planda yer alır. Bu eşitlik ise, kanuni ve şekli bir eşitliktir. Kanun karşısında eşitlik de, sosyal eşitlik, hukuki ve medeni eşitlik ile siyasi eşitlik şeklinde gerçekleşir.

Sosyal eşitlik, vatandaşlar hakkında ırk, din, içtimali mevki, servet gibi sebepler dolayısıyla kanun tarafından herhangi bir farklı muamele tatbik edilmemesi demektir. Bu eşitlik, herhangi bir sınıf veya zümrenin diğerlerine nazaran daha imtiyazlı durumda olmasına, onlar üzerinde zorla veya rıza ile bir hakimiyet tesisine müsaade etmez.

Hukuki ve medeni eşitlik, fertlerin kanun karşısında eşit olmalarıdır. Bu çeşit eşitlik, fertlerin, her nevi ferdi haklardan faydalanma ve bunları kullanma bakımından olduğu kadar, devletin himaye ve hizmetlerinden faydalanmakta, amme hizmetlerine kabul edilmekte, vergi ve askerlik hizmeti ve fevkalade zamanlardaki diğer sorumluluklar gibi amme mükellefiyetlerine tabi olmakta, kanunun tayin ettiği kayıt ve şartlara göre eşit muamele görmelerini gerektirir.

Klasik diyebileceğimiz bir yazar olan Leibholz, demokrasinin birinci koşulu olarak siyasi eşitlikten söz eder. Ekonomik eşitliğin kifayet etmeyeceğini, bununla beraber siyasi eşitliğin zorunlu olarak bulunması gerektiğini ifade eder. Ancak bu siyasi eşitlik kavramı, tıpkı demokrasi kavramı gibi tam olarak belirli değildir. Bu konuda önemli bir anlayış, siyasi eşitliği her vatandaşın siyasi bakımdan eşit değerinde olması sayar ki, daha çok geçerli olan görüş budur. Kişi, devlet siyasi hayatına katılmada, kendisi gibi olanlar hangi imkanlara sahip iseler, aynı imkanlardan faydalanabilir.³⁸ Bugünkü devletlerde vatandaşlar, hakimiyete daha ziyade temsilcileri vasıtasıyla iştirak ettikleri için siyasi eşitlik seçme ve seçilme

³⁴ Karatepe-Demir, a.g.e., s. 52.

³⁵ Duverger, Maurice, *Siyasal Rejimler*, trc, Teoman Tunçdoğan, İstanbul, 1986, s. 22.

³⁶ Duverger, a.g.e., s. 23.

³⁷ Ebenstein, William, *Komünizm ve Demokrasi*, Ankara, 1977, s. 10-12.

³⁸ Esen, a.g.e., s. 598.

eşitliği şeklinde belirir.

Görülmektedir ki, demokrasiye temel teşkil eden eşitlik, ne halkın anladığı gibi mutlak, ne komünistlerin özlediği gibi ekonomik, ne de oligarşilerin tatbik ettiği gibi uçaklıkta eşitlik manasına bir eşitliktir. Demokrasinin eşitliği, medeni ve siyasi haklarda eşitliktir.³⁹

Demokraside herkes, ehliyet ve şahsiyetine yaraşan, izzet ve ikbaline eşit bir devlet hizmetine girme hakkına sahiptir. Kimse, dini, felsefi, siyasi inanç ve kanaatlerinden dolayı bu haktan mahrum edilemez. Düşünce ve kanaatlerini açıkça söylemek, neşretmek ve bu sayede insanlığın daha yüksek bir medeniyet seviyesine doğru ilerlemesine hizmet etmek, herkesin hakkı ve ahlaki vazifesidir. Hülasa, demokrasinin eşitliği şahıs, zümre, sınıf, ırk ve mezhep hesabına her çeşit imtiyaz, inhisar ve istisnayı kökünden kaldırmak suretiyle cemiyette adaleti gerçekleştirmeyi hedef alan bir eşitlik anlayışıdır.⁴⁰

"Demokrasinin cemiyet nizamı yalnız hürriyetçi ve eşitlikçi değil, aynı zamanda adaletçidir. Bu rejim, cemiyet meselesine (Adalet mülkün temelidir) hakikatinden bakar. Demokrasi felsefesinde vatandaşın hürriyeti ve eşitliği birer gaye- prensip değildir. Bunlar içtimai hayatta adalet ülküsünün bilfiil tahakkuk edebilmesi için sırf birer vasıta-prensiptir. Demokrasi şuna inanır ki, vatandaşları hür olmayan bir devlet muhiti içinde adalet yoktur ve olamaz. Çünkü devlet eliyle adalet her vatandaşa layık ve müstehak olduğu muameleyi yapmak, hak ettiği mükafatı veya cezayı vermektir. Bu ise vatandaşın hür, yani fiil ve hareketlerinin bizzat sahibi ve sorumlu olmasını gerektirir. Hür olmayan kimse kendi fiil ve hareketlerinin sahibi değildir ki, mükafat ve cezaya layık olsun."⁴¹

Siyasi rejim olarak demokrasiyi benimsemiş olan toplumlar, şahsi teşebbüsü, ferdi mülkiyeti esas kabul etmiş, hür ve serbest bir iktisadi hayat görüşü ile liberalizme geniş imkanlar sağlamıştır. İşçi ve fakirlerin sorunlarına barışçı yollarla çareler bulmak isteyen, açıkça hiç bir sınıfın menfaat veya zararına değil de umuma hizmet ettiğini söyleyen ve halkın genel çıkarlarını korumak gayesiyle hareket eden demokrasi; insanları dini ve fikri hakları ile de hoşgörüyü karşılamakta ve insan fitratına oldukça uygun görünmektedir.

Buraya kadar zikredilen ifadelerde, demokrasi ile hürriyet birlikte mütalaa edilmiştir. Çünkü demokrasi anlayışı, hürriyet fikri ve düzeni ile ayrılmaz bir bütün

teşkil eder.

Bununla birlikte hürriyetlerinin gerçekleşmesi için demokrasinin vazgeçilmez olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Çünkü siyasal müesseseler tarihi bize gösteriyor ki, halkın yönetime geniş ölçüde katılmadığı ve tam anlamı ile demokratik sayılabilecek olan ılımlı siyasal rejimlerde bile kişi hak ve hürriyetleri oldukça geniş bir şekilde var olabilmıştır. Bunun klasik örneği İngiltere'dir. Gerçekten İngiltere'de 1832 yılına gelinceye kadar -hatta ondan sonra daha uzun bir süre- demokrasiden pek söz edilmezdi. Her ne kadar bundan önce bir parlamento var idiye de halkın çoğunluğunu teşkil eden geniş kitleler, oy hakkına sahip bulunmuyorlardı. Bu bakımdan parlamentonun kuruluşu, demokratik bir temele dayanmıyordu. Bununla beraber tam demokratik olmayan bu rejimde vatandaşlar, kişi güvenliği, konut dokunulmazlığı, düşünce, söz ve yazı hürriyeti gibi hürriyetlerden yararlanmaktaydı.⁴²

"Demokrasinin hürriyetleri sağlamak için başlı başına yeterli olup olmadığı meselesine gelince, bunun cevabı demokrasiye vereceğimiz anlama göre değişir. Eğer demokrasiden çoğunluğun, sınırsız olarak her istediğini yapabileceği manasını anlıyorsak, hürriyetlere yer vermeyen demokrasi de olabilir diyebiliriz. Fakat demokrasiyi, klasik anlamında aldığımız zaman, hürriyetsiz demokrasi olamayacağı ve hürriyetlerin en iyi şekilde gerçekleşmesini sağlayacak rejimin demokratik rejim olduğu sonucuna varırız."⁴³

Zikrettiğimiz açıklamalardan anlaşıldığı üzere, demokrasi kelimesine bir çok anlam verildiği halde, hürriyetin, demokrasinin temeli olarak kabul edilmesinde fikir birliği vardır. Bütün demokrasi şekilleri insanın ve toplumların mutluluğunda temel faktör olarak görülen hürriyeti, kendilerine bir anlamda araç olarak değil, amaç olarak kabul ederler. Zira demokrasinin gayesi, bütün insanlar arasında hürriyet, adalet ve eşitliği sağlayarak fertte huzuru, toplumda düzeni sağlamaktır. Kısaca özgürlüklerin bulunmadığı yerlerde demokrasiden bahsedebilmek mümkün değildir.

Bütün bu açıklamalara rağmen J.J. Rousseau, mükemmel bir yönetim biçimi olarak kabul edilen demokrasinin ancak tanrıların toplumunda uygulanabilecek bir yönetim olduğunu söyler. Böyle mükemmel bir yönetimin, insanlar tarafından gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Zaten gerçek demokrasi, hiç bir zaman var olmamış ve var olmayacaktır.⁴⁴

³⁹ Başgil, Ali Fuat, *Demokrasi Yolunda*, İstanbul, 1961, s. 45-47.

⁴⁰ Başgil, *Demokrasi Yolunda*, s. 49.

⁴¹ Başgil, *Demokrasi Yolunda*, s. 73.

⁴² Kapani, a.g.e., s. 168.

⁴³ Kapani, a.g.e., s. 173.

⁴⁴ Göze, a.g.e., s. 201.

Nurettin Topçu da demokrasi ile ilgili şu değerlendirmeleri yapmaktadır. Hiç bir rejim kendiliğinden, mutlak surette ne iyidir, ne de kötüdür. Esas olan, onu kullanacak insanın ruh ve ahlak yapısıdır. Demokrasi, insan hak ve hürriyetlerinin korunmasında en elverişli bir müessesedir. Ancak, bu müessesenin başarılı olması, onu uygulayanların iyi niyetine bağlıdır. İyi niyet bulunmadığı takdirde, başka rejimlerden doğacak bütün kötülüklerin bu rejimin uygulanması esnasında da ortaya çıkması beklenebilir.⁴⁵ Bu bakımdan otoriter yapıli rejimlerde olduğu kadar, demokratik yapıli yönetim ve uygulamalarda da, insanın özgürlüklerinin ortadan kaldırılması, en azından kullanılamaz derecede sınırlandırılmaları daima mümkündür.⁴⁶ Bunun örneğini 30 Kasım 1973'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun, ırk ayrımının cezayı gerektiren bir davranış olarak ilan edilmesini öngören karar tasarısının oylanması esnasında görüyoruz. Bu tasarı oy çokluğu ile kabul edilirken, Amerika ve İngiltere gibi demokratik olma iddiasında bulunan ülkeler, aleyhte oy kullanmışlardır.⁴⁷

Hürriyetlerin Sınırlanması

İnsanların hür olarak doğması ve özgürlüklerinin özüne dokunulamayacağı kuralı, bu hak ve özgürlüklerin sınırsız olduğu ve arzu edildiği gibi kullanılabilmesi anlamına gelmez. Hürriyetler, belirli kişiler için değil, bir toplumda yaşayan bütün fertler için aynı ölçüde kullanılması gereken bir hak olduğundan, dengeli tutulma mecburiyeti vardır. Bu hakkı bir kişi kullanırken başkalarının zarar görmemesi gerekir. Buna göre, bir ferdin özgürlüğü bir başkasının özgürlüğü ile sınırlıdır. 1789'da Fransa'da ilan edilen İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesinin bu konuyla ilgili 4. Maddesi şöyledir: "Hürriyet başkasına zarar vermeyen herşeyi yapabilmektir. Böylece her insanın tabii haklarını kullanması, cemiyetin diğer üyelerinin de aynı haklardan faydalanmasını sağlayan hudutlarla sınırlanmıştır. Bu hudutlar ancak kanunla tesbit edilebilir."

Ayrıca devletin esenliği, güvenlik, kamu yararı, teknolojinin gelişmesi, genel ahlak ve benzeri gerekçelerle kişi hak ve özgürlükleri geçici olarak sınırlandırılabilir. Sınırlanması gereken özgürlükler, fiziki hürriyet, barınma hürriyeti, çalışma hürriyeti, mülkiyet hürriyeti, üretim hürriyeti, tüketim hürriyeti gibi maddi hürriyetlerdir. Zira manevi hürriyet alanları ne kadar geniş olursa olsun, aynı alan

inde kalındığı sürece başkasına zarar vermez. Daha çok dindar olmanın veya daha çok bilgili olmanın başkasına zararı yoktur. Sınırlamayı gerektiren hal ortadan kalkınca doğal olarak sınırlama da kaldırılır.⁴⁸

1789 Fransız İhtilali ile ortaya çıkan özgürlük anlayışı da mutlak, sınır tanımayan bir özgürlük anlayışı idi. İnsanlar, doğuştan kazandıkları özgürlükleri hiç bir kısıtlamaya uğramadan diledikleri gibi kullanabileceklerine inanırlardı. Ne var ki, bu anlayış kısa sürdü. Zamanla özgürlükler bu bireyci anlayıştan sıyrılarak, toplum yaşantısının gerçeklerine uydurulmaya başlandı. 1848 devrimi ile toplumun ortak yararını sağlamak için insanların özgürlüklerini "kardeşçe" birlikte kullanmaları düşüncesi ortaya atılmış ve bu düşünce her geçen gün gelişmiş, kamu düzenini, kamu yararını, genel ahlakı, sosyal adaleti gözönünde tutma endişesi iyice yerleşmiştir.⁴⁹

Özgürlükleri bir düzene sokmak, bir sınır içinde tutmak, uygulanmalarını sağlamak bakımından önemlidir. Bu sınırlama, yukarıda zikredildiği gibi ya kamu düzeninin korunması gibi belli bir nedenle, ya da sınırsız bir özgürlüğün diğer şahısların özgürlüklerini yok etmemesi için yapılır. Liberal ülkelerde ve liberal düşünce⁵⁰ çerçevesi içinde, geleneksel özgürlükler alanında da bir sınırlamanın söz konusu olduğu söylenebilir. Bunun gayesi, özgürlükte birlikte, bu özgürlüğü kötüye kullanma imkanının ortadan kaldırılmasıdır. Dolayısıyla kamu düzenine, kamu yararına zarar verilmesini önlemek için, özgürlükleri sınırlama yoluna gitmek zorunlu hale gelmiştir.⁵¹

Hristiyan ülkelerde ortaya çıkan ve hristiyanlık felsefesinin etkisi altında kalan klasik demokrasi anlayışında,⁵² toplumun yönetimi, çoğunluğun iradesine dayanır. Ancak şu kadarı var ki, klasik demokraside çoğunluk iradesinin her istediğini yapabilen, mutlak ve sınırsız bir irade olduğu fikri kabul

⁴⁸ Karatepe- Demir, *a.g.e.*, s. 70; Öner, *a.g.e.*, s. 89-90.

⁴⁹ Akn, *a.g.e.*, s. 121.

⁵⁰ İdare edenlerin otoritesini, idare edilenler lehinde tahdit eden liberalizm, (Siyasal bir doktrin olarak) ferdin kendi kendine yön verebileceği prensibi üzerine kurulu bir serbestiyet sistemidir. Amacı fertleri hürriyete kavuşturma, temel hak ve hürriyetleri koruma, ferdi ve toplumsal insiyatifini artırma ve topluma canlılık kazandırmaktır (bkz. Daver, Bülent, *Çağdaş Siyasal Doktrinler*, Ankara, 1969, s. 1-6.)

⁵¹ Akn, *a.g.e.*, s. 121, 128.

⁵² Batı demokrasisi, liberal demokrasi, siyasal demokrasi ve çoğulcu demokrasi ile aynı anlamda kullanılan klasik demokrasi, günümüz batı toplumlarında geçerli olan demokrasinin adıdır. Marksist demokrasi, klasik demokrasiye göre çok yeni ve sadece içinde bulunduğumuz yüzyılla özgü bir kavramdır. Bu nedenle klasik demokrasinin tarihi gelişimi, genelde demokrasinin tarihi gelişimini içine alır.

⁴⁵ Topçu, *a.g.e.*, s. 7-8.

⁴⁶ Kılıoğlu, İsmail, *Düşünce ve Özgürlük*, İstanbul, 1992, s. 182-183.

⁴⁷ Muhammed Selahaddin, *Özgürlük Arayışı ve İslâm*, ter. N. Ahmet Asrar, İstanbul, tsz, s.21.

edilmez.⁵³ Sınırsız hürriyetler, toplumda anarşi doğurur. Bu itibarla hürriyetler, toplum düzeni, genel ahlak, sosyal adalet, milli güvenlik ve kamu yararı bakımından kanunların öngördüğü ölçüde sınırlandırılır. İdareciler bu sınırlandırmayı keyfi olarak yapamazlar.

Kısaca kişinin insan olarak yaratılmaktan ötürü sahip olduğu bazı temel hak ve özgürlüklerinin kabul edildiği demokrasi düşüncesine göre, bu hak ve özgürlüklerin gerektiğinde geçici olarak askuya alınabilmesi mümkündür. Ancak hiç bir zaman tamamen ortadan kaldırılamaz.

II- İSLAM AÇISINDAN HÜRRİYET VE EŞİTLİK

Günümüz hukuk literatürlerindeki devlet modelleri ile ilgili tariflere benzer bir devlet tanımı hakkında İslâm hukukunun iki asli kaynağı olan kitap ve sünnette sarıh bir işaret bulabilmek mümkün değildir. Ancak Allah iradesinin hakim kılınması, şura'ya riayet edilmesi, adil olunması vb. değişmez temel ilkelerden söz edilmektedir. Çünkü bu meselelerin halli, zaman ve mekanın gereklerine göre, hukukun diğer kaynaklarıyla çözümlenmek üzere, kulların takdirine bırakılmıştır. Ancak ayet ve hadislerle işaret olunan genel esaslardan, İslâm Amme Hukukunda, demokrasinin ihtiva ettiği fikrin açık bir şekilde yer aldığını görüyoruz.⁵⁴

Ezelde ruhlar yaratıldığında, Allah Teala onlara "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" diye sormuş ve ruhlar bu suale "Evet, sen bizim rabbimizsin." cevabını vererek, Allah'a kayıtsız ve şartsız bir kulluk misakı ile bağlanmışlardır. Allah ile kullar arasında yapılan bu bağlılık sözleşmesi, bir takım demokratik neticeler doğurmakta, İslâm Amme ve Hususi Hukukunun temellerini meydana getirmektedir.⁵⁵

Allah'a olan bu mutlak taahhüdün kabul ve ifası, insanın sahip olduğu akıl ve iradeyi serbestçe kullanmaya muktedir bir varlık olmasını gerekli kılar. Zira akıl ve iradeye sahip olmayan şahısların taahhüde bulunması ve bu taahhüdü yerine getirmesi mümkün değildir. Şu halde bu kulluk taahhüdü, "hukukî şahsiyetin" temeli ve teminatı olmuş, "fertlerin hür ve eşit olduğu" neticesini doğurmuştur.⁵⁶

Batılıların iddiasına göre, temel hak ve hürriyetlerin mazisi,⁵⁷ 300-400 yıl öncesine uzanmasına rağmen,

⁵³ Kapani, *a.g.e.*, s.172

⁵⁴ Kubalı, *a.g.e.*, s. 363.

⁵⁵ Kubalı, *a.g.e.*, s. 363.

⁵⁶ Kubalı, *a.g.e.*, s. 363.

⁵⁷ Mesela, Amerika Birleşik Devletlerinde köleliğin meşru olmadığı 1808 yılında ilan edildi. Köleliğin kaldırılması ancak Fransa'da 1848, İngiltere'de 1833, Hollanda'da 1869 yılında mümkün olabildiği.

men,⁵⁸ Kur'an'ın bize sunduğu insan hakları tarihi incelendiğinde görülecektir ki, İslâm'da temel haklar kavramı, insanın dünyaya geldiği tarih kadar eskidir. Bu haklar, insanların ve yöneticilerin kendi aralarındaki çekişme ve anlaşmalar sebebiyle ortaya çıkmamış, herhangi bir filozof, siyasi düşünür veya hukuk uzmanının aklının bir ürünü de olmamış, bilakis Allah tarafından kullarına birer lütuf ve armağan olmuştur. Bunlar en son olarak, Hz. Peygamber'in şeriatı ile açıklanmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu haklar değişmez, ayrılmaz ve kimseye devredilemez. Devletin görevi, bu hakları belirlemek değil, belirlenmiş olan bu hakları uygulamaya koymaktır.⁵⁹

İslâm Hukukunda, hak ve hürriyetlerin kapsam ve sınırlarının çok geniş olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar yalnız fert ile devlet arasındaki ilişkilerle sınırlı olmayıp, tüm insan hayatını kapsamaktadır. Mesela, İslâm, inanç, ibadet, ahlak, toplum, medeniyet, ekonomi, politika, adalet, hukuk, savaş vb. alanlarına kadar uzanan sayısız ilişkiler ve konuları son derece düzenli bir biçimde kanun ve kurallara bağladığından devletin bu konularda kanun çıkarması ve icraat yapması gibi görevleri büyük ölçüde azalmıştır.⁶⁰

İnsanoğlunun ulaşabildiği en iyi rejim olarak ileri sürülen demokrasinin temel ilkelerinden⁶¹ olduğu kabul edilen ve çalışmamızın da ana temasını oluşturan hürriyet, eşitlik ve adalet gibi hususlara İslâm'ın bakışını anlayabilmek, öncelikle Hz. Peygamber'in içinde yaşadığı devirde, insanların muhatap oldukları uygulamaları kısaca gözden geçirmekle mümkün olabilir.

Araplar arasında kabileler arası yağmacılık, kan davaları, içki, zina ve kumar yaygındı. Bunlara karşı ahlaki, dini veya içtimai kurallar yoktu. Çok evlilik sınırsız bir şekilde uygulanıyordu. Boşanma belirli kurallara tabi değildi. Çocuklar, babalarının zevcelerine bir eşya gibi varis olabiliyordu. Yetim kızlar servetleri için nikahlanıyor, malları ellerinden alındıktan sonra da terkediliyor veya kötü muamelelere maruz bırakılıyorlardı. Köleler sürekli olarak çalıştırılıyor ve insanlık dışı muamelelere tabi tutuluyorlardı. Kız çocukları canlı olarak toprağa

⁵⁸ Tabii hukuk telakkisine, hürriyet ve eşitlik idelerine dayanan modern demokrasi 1779 Amerika istiklalinden ve 1789 Fransız ihtilalinden sonra milli hakimiyet prensibiyle ortaya çıkmıştır. Geniş bilgi için bkz. Nalbandoğlu, *a.g.e.*, s. 15-19.

⁵⁹ Muhammed Selahaddin, *a.g.e.*, s. 124.

⁶⁰ Muhammed Selahaddin, *a.g.e.*, s. 125.

⁶¹ Demokrasinin temel ilkelerinden ilki serbest ve emin bir seçimdir. Ayrıca halk egemenliği, temel insan haklarının güvence altında olması, çoğunluğun yönetimi gibi özellikleri bulunmaktadır.

gömülebiliyordu. Bu ve benzer haller, Allah'ın o topluma bir peygamber göndermesinin nedenlerinden biri sayılabilir.

İnsanlığın kurtuluşu için gönderilen Hz. Peygamber, demokrasinin temel ilkeleri olarak kabul edilen ve gerçekte insanlara İslâm tarafından bahşedilen hususları, Yunan, demokrasisini taklit etmeden, hayatının her safhasında tatbik etmiş, ashabına da açıklamalarda bulunarak, bu esasların tarih boyunca müslümanlar arasında yerleşmesini gaye edinmiştir.

Batının, acı ve kanlı tecrübeler sonunda Magna Carta, Virgıma, Vatandaş Hakları Bildirisi, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, Birleşik Devletler Hakları Bildirisi ve İnsan Hakları Evrensel Bildirisi⁶² aşamalarından geçerek ulaşabildiği bugünkü noktaya, İslâm'ın on beş asır önce varmış ve tamamen hayata geçirebilmiş olması, insanlık tarihi için fevkalade önemli bir olaydır.⁶³

İslâm'ın bahsettiği bu hak ve hürriyetleri gasbetmeye kalkışan yönetimler, adları ne olursa olsun meşruiyetlerini kaybederler. Bu tür yönetimleri İslâm'a zıfı etmek, mesela, İslâm padişahı, sultanı, lideri demek doğru olmadığı gibi, bu tabirler gerçeği de yansıtmamaktadır.

Totaliter olmakla itham edilen İslâm halifeleri, buldukları makama milletçe seçilmişlerdi. Ancak bu seçim ve meşveret esası, o dönemlerde, zamanımızın en mükemmel şekli olan umumi seçim suretinde tatbik olunamazdı. Seçimle göreve gelen Hz.Ebu Bekir, ilk konuşmasında şunları söylemiştir: "En hayırlınız olmadığım halde, beni bu makama getirdiniz. Eğer beni hak (doğru, adil, kanunlara uygun bir davranış) üzerinde bulursanız, bana yardım edin, batıl üzerinde görürseniz beni düzeltin. Ben sizi yönetirken Allah'a itaat ettiğim sürece siz de bana itaat edin, eğer ben onun talimatından ayrılırsam sizin de bana itaat borcunuz yoktur. İyi bilin ki, hakkını alıncaya kadar içinizde en zayıf olan, benim nezdimde en güçlüdür. Başkalarının hakkını kendisinden alıncaya kadar, içinizde en güçlü olan, benim nezdimde en zayıf olandır. İşte bu sözlerimi söyley ve Allah'tan beni bağışlamasını dilerim."⁶⁴ Bu konuşma, çağımızda adına hukuk devleti denilen sis-

temin, on dört asır önceki ifadesi olup, uygulamalar da bu yönde olmuştur.

İslâm'da, sözleşme ile oluşturulan yönetimin, halk oyu (bey'at) ile tamamlanması ve bu halk oylamasının da hür irade ile gerçekleşmesi söz konusu olduğundan, yöneticinin akit şartlarını ihlal etmesi, muhalefetin meşru dayanağını oluşturur. Çünkü yöneten ve yönetilenlerin konumu, İslâm nazarıyla eşittir. Yönetici, yönetilenlerden biri olduğundan yönetilenler için geçerli olan hususlar, kendisi için de geçerli olur. Dolayısıyla yönetici, yaptığı işlerden ötürü eleştirilebilen, sorgulanabilen yani muhalefet edilebilen konumdur.⁶⁵

İslâm'ın öngördüğü demokratik kaideler, Asr-ı Saadet ve ondan sonra Hulefa-i Raşidin dönemi olarak adlandırılan otuz senelik kısa bir zaman diliminde başarılı bir şekilde tatbik edilmiştir.⁶⁶ Bu dönemlerden sonra iktidar, kişisel ve ailevi iktidara dönüşmüş ve ardı arkası kesilmeyen kavga ve çatışmalar başlamıştır. Nitekim Hz. Peygamber, mükemmeliyet devrinin ancak otuz yıl devam edeceğini ondan sonra saltanat devri hulul edeceğini bildirmişlerdi.⁶⁷ Bu müddet Emevilerin ilk hükümdarı Muaviye b. Ebi Süfyan'ın saltanat makamına geçmesiyle hitam bulmuş ve Hz.Peygamber'in buyruğu bir mucize şeklinde aynen tahakkuk etmiştir.

Hulefa-i Raşidin döneminden yaklaşık altmış yıl sonra, Emevi halifesi Ömer b. Abdulaziz, göreve gelmesinin akabinde, monarşi ve baskı yönetiminin belirtilerini ortadan kaldırıp, İslâm'ı gerçek ruhuyla uygulamaya çalışınca, toplumda Raşid halifeler dönemini andıran değişiklikler meydana geldi. Bu olay da gösteriyor ki, başarısız olan İslâm değil, müslümanların üst düzey kadrosu ve kendi kısır kavgalarıyla zaman kaybeden yöneticilerdir.⁶⁸ Ya da başka bir değerlendirme ile kişinin mutluluğu ve toplum düzeni bakımından önem arzeden demokratik hak ve özgürlükler, esas itibarıyla İslâm'ın bünyesinde mevcuttur. Ancak bu dönemin telakkileri geçmişten getirdikleri alışkanlıkları veya kişi ve gurupların menfaatine dayalı rekabetler nedeniyle bu temel özellik gölgede kalmış, tamamlayıcı bir nitelik olarak öne çıkma imkanı bulamamıştır.

A- HÜRRİYET

İslâm hukukuna göre insanlar fitraten hürdür.

⁶² Zikri geçen İnsan hakları ile ilgili temel metinler için bkz. Özman, M. Aydoğan, *İnsan Hakları İle İlgili Temel Metinler*, Ankara, 1967, s. 3-92

⁶³ Aktan, Hamza, İslâm'da Dinin Önemi ve İnanç Özgürlüğü, 12 Ekim 1996 tarihinde Erzurum'da düzenlenen "Ebedi Risalet" Sempozyumunda sunulan tebliğ, s. 5.

⁶⁴ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Ervâl*, Türk. Cemaleddin Saylık, İstanbul, 1981, s. 23; İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1966, V, 248.

⁶⁵ Toki, Neşe, "Hukuk Felsefesi Açısından Sivil İtaatsizlik ve İslâm", *Bilgi ve Hikmet*, S. 11, 1995, s. 68.

⁶⁶ Miras, Kâmil, "İslâm'da Demokrasi", *Sebilürreşad*, C. V, S. 114, s. 213.

⁶⁷ Tirmizî, Ebû Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul, 1981, Fiten, 48, IV, 503; Ahmet b. Hanbel, *Müsnedü İbn Hanbel*, İstanbul, 1981, V, 221.

⁶⁸ Muhammed Selahaddin, a.g.e., s. 229-230.

Her insan hür doğar ve eşit haklara sahip olarak yaşar. Bu itibarla demokrasinin temel esaslarından biri olarak kabul edilen hürriyet anlayışı, bütün İslâm müesseselerinde ve Hz.Peygamber'in oluşturduğu toplum içerisinde mevcut olup, gereği gibi tatbik edildiğinden, müslümanlar en mükemmel biçimde hürriyete sahiptiler. Zira, İslâmiyette asıl olan hürriyettir. İslâm, hürriyet ile içiçe olup, onu zorunlu bir insani görev olarak kabul eder. Bunun zıddı olan hürriyetsizlik veya esaret ise arzidir.

İslâmiyetin hürriyet anlayışını, çağımızda önemle üzerinde durulan, medeni dünyaca kabul edilen, insan hakları arasında mukaddes ve dokunulmaz haklar olarak yer alan, hayat ve medeniyetin şartı olarak insan için en kıymetlisi, aklın ve şuurun bir hakkı olan din, vicdan ve fikir hürriyeti gibi konularda en güzel örnekleriyle görmekteyiz.⁶⁹

Esas itibarıyla 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesine kadar, bu sözleşmelerde yer alan temel hak ve hürriyetlerden şahsi hürriyetler,⁷⁰ manevi hürriyetler,⁷¹ iktisadi ve sosyal hak ve hürriyetlerle⁷² siyasi haklar ve ödevler⁷³ başlıkları altında incelenen konularda İslâm tarafından ciddi olarak nitelendirilebilecek bir sınırlama getirilmemiştir. Bu konularda detaylara girmek mümkündür. Ancak böyle hacmi kısa olan bir çalışma kapsamında, bütün bu konuların detaylı olarak ele alınması imkanı bulunmadığından bir kaç hususa kısaca temas etmekle iktifa etmekteyiz.

a-Din Hürriyeti

Özgürlükler içinde oldukça kapsamlı bir ilke olan Din hürriyeti, kişinin hiç bir tazyik, tesir ve tehdite maruz kalmadan dilediği ve beğendiği bir dinin akidelerine serbestçe inanması ve bunları dinin kendi lisanıyla, nasslar, örf ve içtihatlarla yerleşmiş usul ve

⁶⁹ Bu ifadeden İslâm'ın diğer konularda insan hürriyetlerini kabul etmediği veya önem vermediği neticesini çıkartmak gerekir. Bütün bu konulara temas etmek hacimli bir çalışmayı gerektirmektedir. Bu nedenle çalışmamızda ancak bir kaç hususa kısaca temas etmekle iktifa etmekteyiz. Halbuki İslâm hukukunda daha önce de zikredildiği gibi bedeni, fikri ve manevi hürriyetler, ekonomik ve sosyal hak ve hürriyetler, siyasi haklar ve ödevler başlıkları altında toplayabileceğimiz bir çok hürriyetler üzerinde önemle durulmuştur.

⁷⁰ Kişi dokunulmazlığı, seyahat ve yerleşme hürriyeti, kişi hürriyeti güvenliği, özel hayatın gizliliği, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, dernek kurma hakkı gibi.

⁷¹ Din ve vicdan hürriyeti, fikir açıklama hürriyeti, bilim ve sanat hürriyeti, düzeltme ve cevap hakkı, hak arama hürriyeti gibi.

⁷² Mülkiyet hakkı, çalışma ve kazanma hürriyeti, sağlık hakkı, sosyal güvenlik hakkı gibi.

⁷³ Vatandaşlık hakkı, seçim hukukü, amme hizmetlerine girme hakkı, milli savunma hakkı, dilekçe hakkı gibi.

adab dairesinde, serbestçe ifa edip yerine getirebilmesidir.⁷⁴

Buna göre din hürriyeti, yalnız inanmaktan ibaret olmayıp, aynı zamanda serbestçe ibadet, eğitim ve telkin faaliyetlerinde bulunmaktan ibarettir. Bu hususların imandan ayrılması halinde, çıplak bir akide ortada kalır ki, bu belki felsefi bir kanaati oluşturur, fakat din olmaz. Din ile herhangi bir felsefi kanaat arasındaki fark da zaten buradadır.⁷⁵

Din hürriyeti içerisinde mütalâa edilen iman hürriyetiyle alakalı olarak Kur'an'da "Dinde zorlama yoktur...."⁷⁶ buyurulmaktadır. Buna göre Kur'an, insanları diledikleri inancı tercih etmekte serbest bırakmış, başkalarının müdahalelerini yasaklamıştır. Çünkü "İslâm dinini kabule zorlayarak müslüman yapılmasının kişiye sağlayacağı uhrevi bir yarar yoktur. Bu davranışın müslümanlara da bir yararı olmaz. Aksine münafıkların çoğalmasının topluma daha çok zarar dokunabilir. O halde din bir tercih işi, bir gönül işidir."⁷⁷

"Allah dileseydi puta tapmazlardı. Seni onlara koruyucu yapmadık. Onların vekili de değilsin"⁷⁸ mealindeki ayette ifade edildiği gibi, Allah dileseydi insanların hepsini müslüman yapabilirdi.⁷⁹ Fakat O, insanları küfür, şirk ya da iman konusunda, özgür bırakmış, dolayısıyla insan iradesine müdahale etmemiştir. Aslında, hiç bir insan Allah'ın izni olmaksızın iman edemez. Allah'ın izni, insanlara bu konuda müdahale etmemesi, akıl ve idrakleri sebebiyle kendilerini serbest bırakmasıdır.⁸⁰

İslâm dininde bir kimseye İslâm dinini zorla kabul ettirme hakkı Hz. Peygamber'e bile tanınmamıştır. Nitekim muhtelif ayetlerde "... vazifen sadece tebliğ etmektir..."⁸¹; "Ey Muhammed! Sen öğüt ver! Esasen sen sadece bir öğütçüsün. Sen onları zor kullanacak değilsin."⁸²; "De ki: gerçek Rabbinizdendir. Dileyen inansın dileyen inkar etsin...."⁸³; "De ki: Ey İnsanlar! Rabbinizden size gerçek gelmiştir.

⁷⁴ Bağil, Ali Fuad, *Din ve Laiklik*, İstanbul, 1996, s. 109; bkz. Armağan, Servet, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara, 1987, s. 117-122.

⁷⁵ Bağil, Ali Fuad, "Din Mefhumunun Unsurları ve Din Hürriyeti", *Sebilürreşad*, C. IV, S. 79, s: 53.

⁷⁶ el-Bakara, 2/ 256.

⁷⁷ Aktan, a.g.e., s. 4.

⁷⁸ el-En'am, 6/ 107.

⁷⁹ bkz. Yunus, 10/ 99.

⁸⁰ Yavuz, Yunus Vehbi, *İslâm'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*, İstanbul, tsz, s. 100.

⁸¹ er-Ra'd, 13/ 40.

⁸² el-Gâşiyeh, 88/ 21-22.

⁸³ el-Kehf, 18/ 29.

Doğru yola giren ancak kendisi için girmiş ve sapıtan da kendi zararına olarak sapmıştır. Ben sizin bekçiniz değilim"⁸⁴ buyurulmaktadır. Buna göre İslâm'ın dininin, mensuplarına verdiği görev "Ey Muhammed! Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütlerle çağır. Onlarla en güzel şekilde tartış....."⁸⁵ mealindeki ayette belirtildiği gibi inandıkları İslâm gerçeğini başkalarına anlatmaktır. Bununla birlikte iman etmezlerse zorlanmazlar. İnançları ile başbaşa bırakılırlar. Din farkına bakılmaksızın kendilerine iyi davranılır, insan haklarından istifade etmeleri sağlanır.⁸⁶ Nitekim Allah Teala "Ey Muhammed! Eğe yüz çevirirlerse bilsinler ki, Biz seni onlara bekçi göndermedik; sana düşen sadece tebliğdir....."⁸⁷ buyurmuştur. Görüldüğü gibi İslâm'a dâve metodları arasında "zorlama" bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'in uygulamalarında da bunu görmek mümkün değildir. Zaten zorlama ile bir kimseni müslüman yapmak söz konusu olamaz. Çünkü iman sahibi olabilmek, ancak dil ile ikrar ve kalp ile tasdik neticesinde mümkündür. Nitekim, İslâm Hukukuna göre, ikrah halinde işlenen suçlardan, insanları sorumlu tutulmazlar. Sorumluluk, insanların hür olmalarına bağlanmıştır.

Din hürriyeti ifadesi ile önce, kişilerin serbestçe inanma, sonra serbestçe ibadet, akabinde de serbestçe eğitim ve telkinde bulunma hakkının anlaşılması gerekir. Hiç kimse, bu hakları kullanılmaktan men edilemez.⁸⁸ Bu itibarla din hürriyetini sadece mabete girip çıkma serbestliği şeklinde anlamamak gerekir. Din hürriyeti, aynı zamanda dindar vatandaşların, din bahsinde haiz oldukları haklardan her birini serbestçe, korkusuz ve endişesizce kullanmalarını ve her birinden serbestçe faydalanmalarını gerektirir. Din müessesesinin dayandığı hakların bugün ehemmiyet itibarıyla başta geleni hiç şüphesiz öğretme ve okutma-yazma, telkin etme hakkıdır. Bu hak, bir baskı ve tehdit altında kalıyorsa o takdirde din hürriyetinden bahsedilemez."⁸⁹

Kısaca İslâm dinini kabul eden bir kimsenin, bu dinin gereklerini dilediği gibi yerine getirmesi, İslâm'ın hükümlerini öğrenmesi ve başkalarına öğretmesi, İslâm inancını söz ve yazı ile yayması, İslâm'ı, yapılan saldırılara karşı söz ve yazı ile müdafa

etmesi, İslâm müesseselerine hizmet ve yardımda bulunması da, din hürriyetinin bir sonucudur.⁹⁰

b- Vicdan Hürriyeti

Bütün din ve mezheplere saygı göstermek için kabul edilen vicdan hürriyeti,⁹¹ kişilerin diledikleri herhangi bir dini, felsefi, ahlaki, iktisadi kanaati taşıması ve herhangi bir inancı benimseme serbestliğidir. Buna göre, ilahi bir dine inanıp, gereklerini yerine getirebilmek, vicdan hürriyeti demek olduğu gibi, liberalizm, sosyalizm gibi siyasi veya iktisadi bir doktrini benimsemek de vicdan hürriyeti kapsamına girer.

Modern devirde, din ve vicdan hürriyetinin insan için bir hak olarak ilk müdafası, 18. asrın rasyonalist fikir adamları tarafından yapılmıştır.⁹² Bu hürriyetin ilk savunucuları tarafından 1789'da neşredilen İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesinin 10. maddesinde, "Hiç kimse, fikirlerinden dolayı, bunlar dini dahi olsalar, tedirgin edilemez; yeterki bunların açığa vurulması kanunla kurulan kamu düzenini bozmasın." denilmek suretiyle vicdan hürriyeti, modern devlet hukukunun temel taşı yapılmıştır.

Halbuki ilk olarak vicdan hürriyeti, 1400 sene önce İslâm dinince kabul edilmiş ve Hz. Peygamber tarafından da tatbik edilmiştir. Hz. Peygamber'in devrine kadar, ayrı ayrı dinleri adil bir şekilde himayesinde bulunduran hiç bir devlet görülmediği gibi, asrımızda da örneklerine çok az rastlamaktayız.⁹³ Hz. Peygamber, güzel söz ve tatlı münakaşalarla insanları dine davet edince, kabul edenlerden memnun kalmış, reddedenleri ise asla hakir görmemiştir. Nitekim, ecdadımız da aynı düşüncelerden hareketle, en kuvvetli zamanlarında bile, mağlup ettiği, başka dinlere mensup olan milletlerin din ve vicdan hürriyetlerine saygı göstermişlerdir.

Kısaca diyebiliriz ki, insanlık tarihinde, din ve vicdan hürriyetini resmen tesis eden ilk otorite İslâm olmuştur. İnsanları, sahip oldukları kanaatleri ve mensup oldukları dini terke zorlamayı, "Dinde zorlama yoktur"⁹⁴ emri ile, ilk defa yaşaklayan da İslâm'dır. Bu nedenle İslâm, hiç kimsenin dine girmesi için zorlanmasını, bir savaşın yapılmasını, bir ülkenin fethedilmesini uygun bulmaz. Hatta İslâm, din dışı bir inancı seçen bir kişinin, tercih ettiği aki-

⁸⁴ Yunus, 10/ 108.

⁸⁵ en-Nahl, 16/ 125.

⁸⁶ Karaman, Hayreddin, "İslâm Hukukunda Devlet, Fert ve İnsan Hakları", *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, I. Kitap* (Başlangıcından Osmanlı Dönemine Kadar) İstanbul, 1992, s. 312.

⁸⁷ eş-Şurâ, 42/ 48; bkz. en-Nahl, 16/ 82.

⁸⁸ bkz. Kâfirun, 109/ 3-6.

⁸⁹ Başgil, *Din ve Laiklik*, s. 16.

⁹⁰ Başgil, *Din Melhumunun Unsurları*, s. 54.

⁹¹ Akseki, Ahmed Hamdi, "Vicdan Hürriyeti ve Din", *Sebilürreşad*, C.II, S. 49, s. 369.

⁹² Başgil, Ali Fuat, "Din ve Vicdan Hürriyeti ve Laiklik", *Sebilürreşad*, C. XIII, S. 310, s.155.

⁹³ Akseki, *a.g.e.*, s. 369.

⁹⁴ el-Bakara, 2/ 256.

deye göre, müslümanlardan farklı bir şekilde yaşama tarzına sahip olabileceğini kabul eder.⁹⁵

Vicdan hürriyetinin hatta bütün hürriyetlerin kaynağı ve hamisi İslâm olduğu halde, bütün fiil ve hareketlerimiz ve her sahadaki geriliğimiz bu iddianın aksini ortaya koymaktadır. Bunun mesuliyeti ise daha önce ifade edildiği gibi dine değil biz müslümanlara aittir.⁹⁶

Kısaca izah etmeye çalıştığımız din ve vicdan hürriyeti arasında yakın bir münasebet bulunduğu, birbirleriyle zaman zaman karıştırılmaktadır. Halbuki aralarında umum husus farkı bulunmaktadır. Her din hürriyeti, vicdan hürriyeti demektir, fakat her vicdan hürriyeti din hürriyeti demek değildir. Buna göre vicdan hürriyeti, ferden dilediği ve beğendiği herhangi bir dini felsefi, ahlaki, iktisadi kanaati taşıması ve herhangi bir inancı benimsemesi serbestliğidir. Din hürriyeti ise, ferden inandığı ve mensup olduğu bir dinin amel ve erkanını o dinde yerleşmiş usul ve adab üzere, o din tarafından kabul edilen lisanla yerine getirmesi serbestliğidir.⁹⁷

c-Fikir Hürriyeti

İslâm dininin "Dinde zorlama yoktur" düsturu ile insanlara tebliğ ettiği ana hürriyetlerden birisi de, fikir hürriyetidir. Çünkü, insanların herhangi bir dine mensup olabilmesi, şuurlu ve serbest bir irade ile mümkün olabilir. Bu hür iradenin sağlanabilmesi de serbest tefekkürü bağlar. Serbest tefekkürün bir neticesi olarak, irtidat gibi birtakım sarsıntıların meydana gelmesi halinde, takınılması gereken tavır konusu, İslâm hukukunda tartışılmıştır.⁹⁸

Fikir ve vicdan hürriyeti, insan için tasavvur olunabilecek hak ve hürriyetlerin en değerlisi ve tabii olanı olup insan olmanın ve kemale ermenin, önde gelen şartlarındandır. Çünkü insan, ancak, aklı ve hür vicdanı ile insan olabilir.⁹⁹

Kur'an, "Düşünmez misiniz?" vb. hitaplar ile başlayan, insanları düşünmeye sevkeden bir çok ayetleriyle, aklın kullanılması, tahlil, tahkik ve tefekkürün ehemmiyetine işaret etmektedir. Bu ifadeler, düşünmeyi insan için bir yükümlülük olarak kabul eden İslâm'ın, akla verdiği kıymetin bir göstergesidir. İslâm anlayışına göre, bir çok hususlarda akıl, dinin esaslarının tebliğinden önce, hüsnükubhu, hayır-şerri, iyiyi-kötüyü ayırt edebilir.

⁹⁵ bkz. ez-Zümer, 39/ 15.

⁹⁶ Kösem, Y.Ziya, "Vicdan Hürriyeti Ne Demektir", *Sebilürreşad*, C. VI, S. 134, s. 131.

⁹⁷ Başgil, Din ve Vicdan Hürriyeti ve Laiklik, s. 154; Başgil, *Din ve Laiklik*, s. 110.

⁹⁸ bkz.İrtidat ile ilgili geniş bilgi için Aktan, a.g.e., s .8 vd.

⁹⁹ Başgil, *Demokrasi Yolunda*, s. 62.

Kur'an'da mevcut bulunan müteşabih ayetlerle, İslâm dininin dört asli kaynağından birisi olan, ancak aklın kullanılması ile mümkün olabilen kıyas ve Hz. Peygamber'le İslâm alimleri tarafından teşvik edilen içtihad faaliyetleri de, fikir hürriyetinin bir tezahürüdür.

Hicaz ve Irak medreselerinin müntesipleri arasında hukuk, tefsir, hadis, kelâm, felsefe ve edebiyat sahalarında meydana gelen fikri tartışmalar ve münazaralar da fikir hürriyetinin bir neticesidir. Nitekim içtihatlarında isabet eden müçtehid iki sevap, isabet edemeyen müçtehid için bir sevap mükafat olarak vadedilmektedir.¹⁰⁰ İslâm dünyasında zikredildiği gibi ilim ve fikir hareketleri hürriyet içinde cereyan ederken garpta engizisyon mahkemeleri ilmi ve fikri kanaatlere karşı işletiliyordu.¹⁰¹

İnsanların Allah'ın emir ve nehiyelerine muhatap olması, diğer bir ifade ile mükellef olması da, hürriyetin mevcudiyetiyle yakından alakalıdır. Çünkü, insanların yaptıkları fiillerin neticesi olarak mükafatlandırılmaları veya cezalandırılmaları, onların hür olmalarına bağlıdır.

"Din ve inanç konularındaki hürriyet gibi, genel anlamdaki hürriyetin de, insanın maddi-manevi gelişme ve olgunlaşmasında, fert ve toplum olarak şahsiyet kazanmasında, huzur ve mutluluğa ermesindeki önemli rolü inkar edilemez. Çünkü hürriyet, rekabet ve yarış hislerini uyandırarak insanları hareket, gayret ve çalışmaya sevk etmektedir. Böylece, insanın duygu ve kabiliyetleri gelişerek maddi ve manevi sahalardaki terakkinin gelişmesi neticesini verir"¹⁰²

Kısaca ifade etmek gerekirse İslâm, din, vicdan, fikir hürriyetlerinin, hatta, diğer bütün hürriyetlerin hâmisidir. Davranışlarımız, bu iddianın aksini isbat etmekte ise de, bunun mesuliyeti dine değil, İslâm'ı benimseyip tatbik edenlere aittir.

Hürriyetlerin Sınırlandırılması

İnsanlara hürriyet hakkı tanıyan İslâm, aynı zamanda hürriyetleri disipline etmeyi yani sınırlandırma yapmayı da gerekli görmüştür. Zira sınırsız hürriyete sahip olma, diğer insanların hürriyetlerine zarar verebilir. Mesela, hürriyetleri yok etmek isteyenler, davranışlarını hür olmalarına dayandırdıklarında, başkalarının hürriyetine zarar vermiş olurlar. Bu bakımdan sınırsız hürriyet olmayacağı anlayışını benimseyen İslâm, genel ahlaka aykırılık,

¹⁰⁰ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, İstanbul, tsz, Kitâbu'l-İ'tisâm, 21, VIII, 157.

¹⁰¹ Miras, Kâmil, "İslâm'da Fikir Hürriyeti ve Şahsi İstiklal", *Sebilürreşad*, C.II, S. 40, s. 227.

¹⁰² Şengül, İdris, "Kur'an Kaynaklı Höşgörü ve Hürriyet", *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 1995, C. XXXI, S. 1, s. 19.

başkalarının hak ve hürriyetlerine saldırı, insanlara ve devlete zarar verme gibi davranışları tasvip etmez. Başkalarına zarar vermeyi tasvip etmeyen İslâm, insanların, kendilerine zarar vermelerini de benimsememiştir. Bu anlayış, İslâm hukuku ile batı hukukunun hürriyet anlayışları arasındaki farkı ortaya koymaktadır.¹⁰³

İslâm'ın, hürriyetin kısıtlanması ile alakalı olarak en çok tenkit edildiği hususlardan birisi, kölelik müessesesidir. İslâm'ın bu müessese ile ilgili değerlendirmelerine kısaca temas etmekte yarar vardır.

Kölelik,¹⁰⁴ harp esaretinin bir neticesi olarak ortaya çıkan ve hür insanlara arız olan bir sıfattır. Köle de "hukuk açısından bir şahıs değil, mal sayılan ve hürriyetinden mahrum olan kimsedir."¹⁰⁵

Hürriyet ve eşitlik esaslarının ilan olduğu sırada karşılaşılan en ciddi meselelerden birisi, bilindiği gibi, kölelik müessesesi idi. Bu müessese, yalnız Arabistan'da değil, o devirde dünyanın en medeni milletleri arasında dahi mevcuttu.¹⁰⁶ Savaşta mağlup olan milletlerin vatandaşları kadın ve çocuklar dahil esir sıfatıyla toplanır ve galiplerin hizmetinde çalıştırılmak üzere ya da galiplere gelir sağlamak üzere bir mal olarak satılarak köle edilirdi.

İslâm dini, insan haklarının temeli olan hürriyeti, herhangi bir şarta bağlamadan esirlere de tanıdığından, himayesini en yüksek ölçüde köleler ve cariye-ler üzerinde toplamıştı. İnsanları, doğuştan, hür ve esir olarak sınıflandıran Yunan filozoflarının aksine, İslâm hukukuna göre¹⁰⁷ insanlar hür doğar ve eşit

haklara sahip olarak yaşarlar. Bu hakların temin edilmesi için bir mücadele sürecinin yaşanmasına gerek yoktur. Zira, kuvvetli insanların, zayıfları medeni ve tabii haklarından mahrum ederek idaresi altında tutmaları, İslâmiyetin kabul ve ilan ettiği hürriyet ve eşitlik ilkelerine aykırı düşer.

Kur'an'da insanların köleleştirilmesini caiz kılan bir tek ayet yoktur. Bilakis ayetler mevcut köleleri hürriyete kavuşturmayı teşvik etmekte ve bunun yollarını açıklamaktadır. Hz. Peygamber, hiç bir insanı köle yapmamış, savaşlar sonunda elde edilen esir-lerin tamamını bir şekilde serbest bırakmıştır. İslâm hukukçuları da kölelik davaları ile ilgili açıklamalarında "insanların hür doğduklarını, hürriyetin esas olduğunu, bunun için isbat deliline gerek bulunmadığını, bilakis aksini isbat için delil isteneceğini" ifade etmişlerdir.¹⁰⁸

Kölelerin, hür insanlarla eşit olamayacağı hususunda Mekke'de nazil olan "Allah hiç bir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile, kendisine verdiğimiz güzel nimetlerden gizlice ve açıkça sarfeden kimseyi misal gösterir: Hiç bunlar eşit olur mu?..."¹⁰⁹ mealindeki ayet, kölenin, o günkü durumunu söz konusu etmiş, ancak bundan kurtuluş yolunu göstermemiştir.

Daha sonra "...elinizin altında bulunan kimselere iyilik edin..."¹¹⁰ mealindeki ayet nazil olunca, hakarete uğrayan köleler, Hz. Peygamber'e gelerek, durumlarını şikayete başladılar. Hz. Peygamber'e şikayet edilenlerden birisi de Ebu Zer Gifari idi. Rivayete göre Ebu Zer, bir gün bir adamı "Kara kadının oğlu" diye azarlayınca, o da Hz. Peygamber'e gelerek durumunu anlattı. Bunun üzerine Resul-i Ekrem, Ebu Zer'i huzuruna çağırıp, "Sen onu anasından dolayı ayıpladın mı?" diye sordu ve sonra ona şöyle dedi. "Şüphesiz sizin kardeşleriniz sizin hizmetçilerinizdir. Allah onları sizin ellerinizin altına vermiştir. Her kimin eli altında kardeşi bulunursa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin ve onlara güçleri yetmeyecek işler yüklemesin...."¹¹¹ buyurmuştur.

Resulullah, önce azadlı kölesi Zeyd'i, onun şehadeti üzerine 18 yaşındaki oğlu Üsâme'yi ordu kumandanı olarak tayin etmişti. Böylelikle, Hz. Peygamber, neseb ve şeref bakımından ondan üstün olan büyük ashâbı, Üsâme'nin maiyetine vermişti. Hz. Peygamber, bu davranışı ile köle soylu bir kimsenin ordu kumandanı olabileceğini göstermek

¹⁰³ Armağan, a.g.e., s. 72.

¹⁰⁴ Kölelik, Hint Sanskrit hukuk kitaplarında düzenlenen bir kurumdur. Manu kanunu yedi kölelik nedeni saymaktadır: Savaş köleliği, ailesine para sağlamak için gönüllü kölelik, köle anadan doğmak, satış veya hediye edilmek suretiyle kölelik, miras bırakılma, ceza nedeniyle kölelik (Arsal, Sadri, Maksudi, *Umum Hukuk Tarihi*, Ankara, 1944, s. 47; Bozkurt, Gülnihal, "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik"; *A.Ü.Hukuk Fak.Der.*, Ankara, 1981, C. XXXVIII, S.1-4, s. 67.)

¹⁰⁵ Tahiroğlu, Bülent, "Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik", *İ.Ü.Hukuk Fak. Mec. (Doğumunun 100. yılında Atatürke Armağan)*, İstanbul, 1982, C. XLV-XLVII, S. 1-4, s. 650.

¹⁰⁶ Eski çağlarda Mısır'da, İran'da Hint'de, Çin'de, Asuriler'de, İbrâniler'de, Yunanlılar'da, Romalılar'da veldir. İslâm'ın her tarafında esaret alıp yürümüştü. İşte İslâmiyet, böyle bir ortamda geldi. Bu nedenle bu tür anlayışı birden tasfiye etmek mümkün değildi (Geniş bilgi için bkz. Bozkurt, a.g.m., s. 67-102.)

¹⁰⁷ Kölelik dünya çapında o güne kadar yürürlükte olan bir düzendi. Bizans imparatorluğunda kölelere karşı davranışın özelliği vicdansızlık idi. Köleler gündüzleri derebeyliklerde çalıştırılırlar, akşam olunca da zincire vurularak geceyi geçirmeleri için mağaraya bırakılırlardı. Başlarında daima güçlü, katı yürekli muhafızlar bulunurdu.

¹⁰⁸ Karaman, *İslâm Hukukunda Devlet, Fert ve İnsan Hakları*, s. 309.

¹⁰⁹ en-Nahl, 16/ 75.

¹¹⁰ en-Nisâ, 4/ 36.

¹¹¹ Buhârî, Itk, 15, III/ 123.

istemiştir.

İslâmiyet, esir almak ve satmak için kavimlerle savaşmayı, çocuklarını, kadın ve erkeklerini zorla götürmeyi caiz görmemiştir. Esaret, ancak düşmanla harp esnasında esir düşmekle mümkün olabilir. Düşman cephesindeki muharip müslüman esir alınsa bile, köle olmazdı. Hatta ana ve babaları muharip olan bir aileden doğarsa yine esir sayılmazlardı. Harpte alınan esirler hakkında Kur'an-ı Kerim "Savaşta inkar edenlerle karşılaştığınızda boyunlarını vurun. Sonunda onlara üstün geldiğinizde onları esir alın, savaş sona erince onları ya karşılıksız ya da fidye ile salıverin...."¹¹² buyurmaktadır.

Bu şekilde, cemiyetin en zayıf ve en çok himayeye muhtaç olanları müdafaa etmek, korumak, İslâm gibi, bütün acizleri himayesi altına alma iddiasında bulunan bir din için, en tabii bir vazife olması gerekirdi. Fakat, kölelik müessesesinin bir anda men ve tasfiye edilmesinin zorluğundan dolayı bu iş tahmin edildiği kadar kolay olmayacaktı.

İslâmiyet, yüzlerce yıl devam eden, o dönemlerde devletler arası sosyal bir düzen haline gelen esaret ve köleliği, tedrici olarak kaldırma düşüncesini uygun gördü. Çünkü yürürlükte olan bu sosyal düzeni değiştirmek için, zamana ihtiyaç vardı. Bu nedenle, İslâm dini, sosyal düzende kontrolü mümkün olmayan sarsıntılara meydan vermeden, zamanla bu uygulamanın tamamen ortadan kaldırılması için, köleliğin bütün kaynaklarını ve gelişme alanlarını kurutma yolunu tercih etmiştir.

Hürriyeti hayatla eşit tutan İslâmiyet, köleleri önce insan saymış, onlara iyi davranılmasını emretmiş, sonra da ilk fırsatta hürriyete kavuşturulmasını istemiştir.¹¹³ Köle azad etmek ibadet sayıldığından, bir çok günahların karşılığı ve keffareti olarak esir azad edilmesi istenmiştir.¹¹⁴ Ayrıca insan hürriyetini asıl, esareti arzı kabul eden İslâmiyete göre, bu durumun giderilebilmesi için bir çok kolaylıklar tanınmıştır. Mesela, sahibi, kölenin azad edilmesi ile ilgili bir sözü şaka olarak dahi söylemiş olsa, esir, derhal azad edilmiş olur.

Hız. Peygamber ve ashâbı da, hiç bir kimsesi esir ve köle olarak tutmamış, vakti müsait olanları fidyeye bağlayıp serbest bırakmış, diğerlerini ise azad etmişlerdir.

¹¹² Muhammed, 47/ 4.

¹¹³ Karaman, *İslâm Hukukunda Devlet, Fert ve İnsan Hakları*, s.309; bkz. Nisâ, 4/ 36.

¹¹⁴ Zihar keffareti için bkz. el-Mücâdele, 58/3-4, adam öldürme (hataen) keffareti için bkz. en-Nisâ, 4/92; yemin keffareti için bkz. el-Mâide, 5/89

Görülüyor ki, İslâmiyet, esaret ve köleliği ortaya çıkarıp teşvik etmiş değildir. Bilakis, Kur'an'da, köle anlamını ifade eden kelimeler, daima hürriyete kavuşturma ile birlikte kullanılmıştır. Mükatebe¹¹⁵ ve Ümmü Veled¹¹⁶ sistemlerinin getirilmesi de, hürriyete kavuşma için tanınan bir imkandı. Nitekim, İslâm toplumlarında, zamanla köleliğin ortadan kalktığı gözlenmiştir.

B-Eşitlik ve Adalet

Geniş bir anlam içeren, kanun önünde, kamu hizmetlerine girmede, yükümlülük ve ödevlerde, kısaca hayatın her safhasında uygulanması gereken eşitliği, İslâm açısından değerlendirmek mümkündür.

İslâm nazarında "Ey insanlar; doğrusu sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık....şüphesiz Allah yanında en değerli ve en üstün olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır..."¹¹⁷ mealindeki ayetin gereği olarak eşit olan insanlar, esasen aynı hürriyete, aynı hukuka sahiptirler.¹¹⁸ Muhtelif ırk ve mesleklere ayrılmalar, insanların eşit oldukları ilkesini ihlal etmez. Devlet adamlarına, soylu ailelere, halktan herhangi bir insana tanınan haklardan daha fazla hak tanınmaz. Mezhebi, rengi ve ırkı ne olursa olsun, inanan ve bunun gereği olarak Allah'a kulluk eden her müslüman, İslâm nazarında eşittir. İslâm hükümlerinin arap ve arap olmayanlar arasında ayırım yapılmadan bütün müslümanlara tatbik edilmesi, eşitliğin en güzel misalini teşkil eder.¹¹⁹

Hız. Peygamber de "İnsanlar, tarağın dişleri gibi eşittirler. Arabın, arap olmayana bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük takva iledir." buyurmuştur.¹²⁰ Ancak, takva ile diğerlerine üstünlük Allah ile kul arasında

¹¹⁵ Belli bir ücret karşılığında, efendisinin kölesine hürriyetini vermesi taahhüdünü ihtiva eden sözleşme.

¹¹⁶ Efendisinden çocuk doğuran cariye. Efendisinin, çocuğun kendisine ait olduğunu kabul etmesi ve çocuğun nesebi sabit olmasından sonra bilahare efendisinin ölmesi halinde hürriyete kavuşur.

¹¹⁷ el-Hucurât, 49/13; Ayrıca bkz. Yunus, 10/19; en-Nisâ, 4/1; el-A'râf, 7/189.

¹¹⁸ İnsanlar yaratılış itibarıyla eşit değildirlere. Eşitlik ancak hak kavramının olduğu yerde vardır. Kanun karşısında herkesin eşit olması da, bir şeye hak kazananların ondan eşit olarak yararlanmasıdır. (Kayaoğlu, İsmet, "İslâm'da Adalet Mefhumu" *A.Ü.İlahiyat Fak. Der.* Ankara, 1985, XXVII, 203.)

¹¹⁹ İslâm Hukuna göre eşitlik konusunda geniş bilgi için bkz. Nebhan, Muhammed Faruk, *İslâm Anayasa ve İdarî Hukukunun Genel Esasları*, Ter. Servet Armağan, İstanbul, 1980, s. 164 vd.; Armağan, a.g.e., s. 19 vd.

¹²⁰ bkz. Ahmed b. Hanbel, IV, 145, 158; San'ani, Muhammed b. İsmail, *Sübüli's-Selâm Şerhu Bulu'ül-Merâm*, Kahire, 1987, III, 274.

bir mesele olduğundan, Allah katında kimin üstün olduğu konusunda dünyevi anlamda bir karar verilemeyeceğinden, İslâm'a göre toplumu oluşturan fertler olarak kendi aralarında hiç bir ayırım nedeni bulunmadığı ve yasalar önünde eşit oldukları konusu tartışma kabul etmez ölçüde üzerinde ittifak sağlanmış olan bir prensiptir.

Hz. Peygamber'in "Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim"¹²¹ ve "Sizin en hayırlınız ahlaki açıdan en güzel olanlarıdır."¹²² şeklindeki hadislerinde görüldüğü gibi ahlak güzelliğine, ahlaki açıdan olgunlaşmaya önem verilmiştir.

Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in bu buyruklarının ışığında, İslâm devleti sınırlarının içerisinde yaşayan tüm insanların, kanun önünde birbirleriyle eşit olduğunu, bu eşitliğin de adaletin gereği olduğunu¹²³ söylemek mümkündür.¹²⁴ Kur'an konuyla ilgili olarak "Hiç şüphesiz Allah... insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder..."¹²⁵; "Ey İnananlar! kendiniz, ana babanız ve yakınlarınız aleyhlerine de olsa, Allah için şahit olarak adaleti gözetin. İster zengin ister fakir olsun Allah onlara daha yakındır..."¹²⁶; "Ey İnananlar! Allah için adaleti ayakta tutup gözetin şahitler olun. Bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Adil olun. Bu Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır..."¹²⁷ buyurmaktadır. Bu ayetler gösteriyor ki İslâm, insan hakları açısından temel öge olan eşitlik ve adalete çok önem vermektedir.

İslâm hukukuna göre, kanun önünde eşitlik, idarecilere de şamil olduğundan, hiç bir kimsenin makam veya mevki, hakkında gereken cezanın düşmesine sebep olamaz. Nitekim, hak, hukuk ve adalet konusunda efendilerle köleler, yöneticilerle yönetilenler, zenginlerle fakirler ve müslüman olanlarla olmayanlar arasında eşitlik ilkesinin, Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin döneminde, hassasiyetle uygulandığı bilinmektedir. Bunun en güzel örneğini, hayatı boyunca söz ve fiilleri ile örnek teşkil eden Hz. Peygamber'in, Mekke'nin fethi esnasın-

da, ganimet malları arasında bulunan kıymetli bir elmas gerdanlığı çalan, Beni Mahzun kabilesine mensup bir kadının, başışlanma talebi üzerine itimasçılara söylediği: "Hayır, bu olmaz! Kızım Fatma çalsaydı, aynı şekilde cezalandırıldım. İyi bilin ki, sizden evvel gelen bir takım kavimler, mevki sahiplerinin suçlarını affeder, zayıfları ise cezalandırırlardı. Onlar bu yüzden helak oldular."¹²⁸ şeklindeki ifadelerinde görmekteyiz. Hz. Peygamber devrinde istisnasız uygulanan adalet standardı buydu.

Hz. Peygamber'in bu davranışını, medeni ve demokratik olduğunu iddia eden hiç bir devletin yetkililerinde görmek mümkün değildir. Çünkü demokrasi mücadeleleri, daima bir zümrenin mücadelesi olmuş, iktidara gelenler, eşitlik ve hürriyeti kendi taraftarlarının eşitlik ve hürriyeti şeklinde kabul etmişlerdir.

Hz. Peygamber, bir başka hadisinde de: "Adaletsizlikten kendinizi koruyunuz. Çünkü o, hesap gününde zulme denktir." buyurmuştur.¹²⁹ Bu nedenle verilen kararlar hissiyata değil, adalet ve eşitliğe dayalı olmalıdır.¹³⁰

Hiç bir olay ve değer karşısında, insan şerefine ezilmemesi gerektiği esasına dayanan, kimseye zulüm edilmesine, kimsenin de zulüm etmesine razı olmayan, mutlak adalet üzerine kurulan bir din olan İslâm, tüm insan ırklarının, birbirlerine kan bağı ile bağlı olduklarını açıkça ortaya koymuş ve iman temeli üzerine, müslümanları birbirinin kardeşi yapmış, onlar arasında mükemmel bir eşitlik sağlamıştır.¹³¹

İslâm hukukunda, insanların hukuki şahsiyete sahip olmaları nedeniyle kanun önünde veya genel manada eşit kabul edilmeleri, mutlak manada eşit kabul edilmelerini gerektirmez. Çünkü hiç bir zaman alimle, cahil, çalışanla çalışmayan, yetenekli ile yetenekli olmayan, eşit olamaz. Zira, ayet ve hadisler de "iş ehline vermeyi"¹³² emretmektedir. Zaten, hiç bir sistem de, farklı vasıflara sahip insanların eşit olması gerektiğini kabul etmez.

¹²¹ Mâlik b. Enes, el- Muvatta, İstanbul, 1981, Husnül-Huluk, II, 904; Ahmet b. Hanbel, II, 381.

¹²² Buhârî, Edeb, 38, VII, 81.

¹²³ Adalet yalnız mahkemelerde değildir. İnsanın bütün davranışlarına şamil ve her türlü hak ve iyiliği içine alacak derecede manası şümulüdür. Adalet olan yerde haksızlık, hiyanet, aldatma ve yalan iftira olmaz.

¹²⁴ Adaletle emrolunma ile ilgili olarak bkz. eş-Şurâ, 42/ 15; en-Nisâ, 4/ 58; el-Mâide, 5/ 8.

¹²⁵ en-Nisâ, 4/ 58.

¹²⁶ en-Nisâ, 4/ 135.

¹²⁷ el-Mâide, 5/ 8.

¹²⁸ Buhârî, Kitabu Fedâil'l-Eshab, 18, IV, 213-214; Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim el-Haccac el-Kuşeyri en-Neysabûri, *Sahihu Müslim*, İstanbul, tsz, Hudûd, 21, II, 1315-1316.

¹²⁹ Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Cami'u's-Sağîr fi Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezir*, Mısır, tsz, I, 8.

¹³⁰ Konuyla ilgili sahabe dönemine ait örnekler için bkz. Şibli Nurrânî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, Çev. Alp, Talip Yaşar, İstanbul, 1986, II, 94; Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Târîhu'l-Hulefâ*, Kahire, 1964, s. 184-185; Karaman, *İslâm Hukuk Tarihî*, İstanbul, 1989, s. 185. Muhammed Selahaddin, *a.g.e.*, s. 280.

¹³¹ Muhammed Selahaddin, *a.g.e.*, s. 279.

¹³² bkz. en-Nisâ, 4/ 58; bkz. Süyuti, *Cami'u's-Sağîr*, I, 75.

Ayrıca, kanun önündeki eşitlik, kanuna uyanla uymayanı eşit kabul etmez. Dolayısıyla, cezalar ve mükafatlar eşit değil, farklı olacaktır. Allah Teala, bunların eşit olamayacağını "Yoksa kötülük işleyen kimseler, ölümlerinde ve hayatlarında kendilerini, inanıp yararlı iş işleyen kimseler ile bir mi tutacağımızı sandılar? Ne kötü hüküm veriyorlar!"¹³³ mealindeki ayeti ile bildirmiştir.

İslâm dini, müslüman olanlarla, olmayanlar arasında fark gözetmediğinden, kamu hizmetlerine girme konusunda gayr-i müslimlere bir sınırlama getirmemiştir.¹³⁴ Zaman içerisinde mahalli idareler ve maliye gibi devlet kademelerinde görev almışlardır. Hatta Abbasi halifelerinden Muttaki bir hristiyanı vezir olarak tayin etmiştir. Bu misallerde görüldüğü gibi toplum düzenine ve toplumun ortak değerlerine saygılı olan her kişi başka dinden de olsa kamu hizmetlerinde görev alabilir. Kamu güvenliği açısından sakınca görülmesi halinde, belli bir sınırlama getirilmesi esas itibarıyla din ayırımına dayanan bir gerekçeye de dayanmaz.

Kaynağı, ilk çağdaki Yunan filozoflarından Perikles'e kadar uzanan demokrasi, Hz. Peygamber'in risaletinden evvel İtalya ve Yunanistan gibi bazı devletlerde tecrübe edilmiş olmakla birlikte, gerçek demokrasi, hiç bir yerde tatbik edilememiştir. Buna mukabil tarihçilerin ittifakına göre, Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin döneminde İslâm Hukuku tam olarak uygulanmış, kişilerin hak ve hürriyetleri o döneme kadar dünya medeniyetlerinin hiç birinde görülmemiş bir şekilde tanınıp korunmuş, sosyal adalet gerçekleşmiş ve toplumsal ahlak zirveye çıkmıştır.

Kısaca, İslâm'ın hedefi, mevcut eşitsizlikleri ortadan kaldırarak, memleket, sınıf ve ırk farkı gözetmeksizin, insanlar arasında tam bir eşitlik sağlamaktır.

SONUÇ

Çağımızda en mükemmel yönetim şekli olarak takdim edilmeye çalışılan, ancak uzun zaman gelişme imkanı bulamayan demokrasi fikrinin zamanımıza kadar gerçek manada tatbik edildiğini

söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla, fiili durum, günümüz toplumlarında demokrasi fikrinin gerçek şekli ile tatbik edilmediğini göstermektedir.

Herkes tarafından bilinen bir gerçek vardır ki, o da, son bir asırdır yapılan demokrasi mücadeleleri, bir zümrenin mücadelesi olmuş ve iktidara gelenler, hürriyet ve eşitliği kendi taraftarlarının hürriyet ve eşitliği şeklinde kabul etmişlerdir. Bu anlayışın sonucu olarak, bir takım aydınlar halkın çoğunun cahil olduğu düşüncesiyle, kendilerini onlardan üstün görmüşlerdir.

Yönetimle ilgili kararlarda çoğunluk iradesinin hakim olduğu, hürriyet ve eşitlik gibi demokrasinin temel ilkelerinin İslâm'ın ortaya koymuş olduğu prensipler içerisinde yer aldığı dikkate alarak, bu açıdan İslâm idare tarzının demokratik olduğunu söylemek mümkündür. Ancak günümüz hürriyetçi yönetim biçimlerinin ulaşabildiği, kendi içinde bir bütün oluşturan demokratik yönetim şeklinin, ilahi iradeye bağlılığı temel ilke olarak ele alan ve semavi bir kitaba mensup bir toplumu öngören İslâm'ı, teknik anlamda demokratik bir yönetim biçimi olarak nitelendirmenin doğru olmadığı kanısındayız.

Ne var ki, bu görüşten hareketle İslâm'ın bir bütün olarak demokratik bir yönetim şeklinde nitelenememesinden, demokrasinin insan kişiliğini geliştirici, ferdin mutluluğu ve toplumun düzeni ve gelişmesi alanında sağladığı imkanların İslâm'da bulunmadığı sonucu çıkarılamaz.

Özet olarak şunu söyleyebiliriz. Fertlere kişilik haklarını sağlamış, ferdin gelişimi, toplumun düzeni, huzuru ve ilerlemesi için vazgeçilmez olan temel hak ve hürriyetleri getirmiş bir sistem olarak demokrasinin sağladığı bütün imkanları İslâm da sağlamıştır. Bu açıdan İslâm demokrasinin gerisinde değildir. Buna ilave olarak kişilerin ilahi iradeye bağlanmak suretiyle bir taraftan kişiler ve toplumların mutluluğu ve gelişimini dünya için sağlarken, diğer taraftan ölüm ötesi hayat ve mutluluk vadiyle kişileri ve toplumları daha geniş bir perspektifle kuşatması bakımından demokrasinin önündedir diyebiliriz.

¹³³ el-Câsiye, 45/ 21.

¹³⁴ Nebhan, a.g.e., s. 171.